

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.
1. FÜZET.

**A jogképeség és a személyállapot hazánkban
az árpádházi királyok alatt.**

Irta:

Dr. Kelemen László.

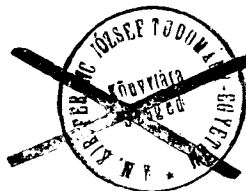

Nemzeti Sajtóvállalat Szeged.
1927. — Hrt.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000927247

23306

1. §. Az árpádkori személyjogról általában.

A magyarság első szent királyunk idejében társadalmilag annyira széttagolt volt, hogy — történelmi emlékeink léhagyas volta mellett — teljesen hü képet rajzolni róla — en lehetetlenséggel határos.

Magánjogunk történetének, mondhatni első úttörője, *Hajnik Imre* három főkategória felállításával igyekezett a kor társadalmának különböző elemei között bizonyos rendszert létrehozni. Így jötték létre: 1) a valódi szabadok, 2) a nem valódi szabadok, de nem tulajdonképeni szolgák és 3) a valódi szolgák osztályai, amelyekbe Hajnik aként osztotta be az egyes társadalmi rétegeket, hogy a papok és a nemesek az első, a kir. várszerkezettel kapcsolatos népelemek és a magánuradalmakon élő parasztok, valamint az idegen vendégek a második, a rabszolgák pedig a harmadik osztályba kerültek.¹ Hajnik tanítványa és utóda, az egyébként inkább alkotmánytörténeti kérdésekkel foglalkozó *Timon Ákos* magyarából megtartotta Hajnik rendszerét, s mindössze az egyes osztályok tartalmi körét tette világosabbá azáltal, hogy a valódi szabadokat — bár nem minden anachronisztikus is nélkül — *közjogilag*, a nem tulajdonképeni szolgákat pedig *magánjogilag* szabadoknak nevezte el.²

Mindkét osztályozás voltaképen a XIII. század társadalmára vonatkozott és teljesen nyitva hagyta azt a kérdést, hogy miként tagozódott az a XI-XII. századokban. Ezzel a kérdéssel részletesen tudtunkkal ezideig csak a művelődéstörténet foglalkozott, amely — bár a tudományban szokatlanul heves viták során — teljesen ki is merítette annak anyagát.

A XI. századbeli egész magyar társadalom rendszeres képét művelődéstörténetünk egyik büszkesége, *Hóman Bálint* rajzolta meg a Békefi emlékkönyvbe írt értekezésében.³ Művében a papsággal együtt hét, magában a világi társadalomban pedig hat osztályt különböztetett meg, u. m. a nemesek, a vitézek, a szabad parasztok (félszabadok), a vendégek, szabadosok és rabszolgák osztályát.

A nemesek — írja Hóman — ebben a korban a királyi közigazgatás tisztviselői, udvari hivatalnokok, várnépánok voltak, valamint ezeknek a rokonai, — maga az osztály nemesak szabad magyarokból, hanem — bár kisebb részben, — idegen, jobbára német lovagokból is állott és a későbbi köznemesi osztállyal korántsem volt azonos. A vitézek tulajnyomórészt a várszerkezeti népekhez tartoztak, de egyesek

¹) Hajnik: Magyar alkotmány és jogtörténet. I. k. Ugyanígy: Iványi: Magyar alk. és jogt. jegyz. 48—60. l.

²) Timon: Magyar alkotmány és jogtörténet. IV. kiadás. 120 és köv. lapok.

³) Hóman B.: Társadalmi osztályok Szent István államában. Békefi emlékkönyv. 1912. 61—80. oldal.

nagy vagyonu magánuraknak, vagy az egyháznak a szolgálatában állottak. Ez az osztály, amelyet később általában *várjobbágyoknak* neveztek, foglalta magában a szabad magyarok legnagyobb tömegeit és mint a törzssökös magyarság tulajdonképeni képviselője, ez képezte a XIII. században kialakulásnak indult magyar köznemesi osztály gerincét.⁴⁾

Szabad parasztok, vagy nyugati analógiával élve, félszabadok alatt Hóman azt az okleveleinkben *vulgares, pauperes, rustici, coloni, villani, plebei* néven előforduló kiterjedt népréteget érti, melynek törzsét az új hazában talált u. n. hódolt népek képezték és amelyek szabadságukat megőrizték, de terményeik bizonyos hányadával adóztak uraikkal. Ezek részben a várispánságokhoz tartozó földeken, részben az egyházi és világi nagybirtokokon éltek, lassanként — a szabad magyarok szegényebbjeinek beolvadása révén is — elmagyarosodtak és a katonai kötelezettséggel bíró nemesekhez és vitézekhez harmadik társadalmi osztályként csatlakoztak. Közülük azokat, akik a kir. várföldeken éltek, *várnépeknek* (*castrenses*) nevezzük forrásaink.

A *vendégek* idegen népek jövevényei voltak, a későbbi városi polgárság lösei.⁵⁾ Tulnyomórészt a szabad parasztok osztályába olvadtak bele, bár azokénál kedvezőbb jogi és társadalmi helyzetük volt, amennyiben pl. urbéres tartozásaik a velük talkó szabad parasztok tartozásainak csak a felére rugtak.

*Igen fontos Hóman rendszerében annak hangsúlyozása, hogy az eddig elmitett társadalmi osztályok mind személyes és dologi szabadságot élveztek*⁶⁾ — habár a félszabadoknak tekinthető szabad parasztoknál az bizonyos korlátozásokat szenvedett. A *szabadság hiányát* Hóman szerint csak két társadalmi osztálynál lehet megállapítani, t. i. a rabszolgáknál és a felszabadított rabszolgáknál, az u. n. szabadosoknál (*libertus, libertinus*). A szabadság hiánya az előbbieknél teljes, az utóbbiaknál pedig részleges volt, amennyiben a szabadosok személyükre nézve szabadok voltak, dologi szabadsággal azonban nem bírtak.

Hóman rendszerével, sőt — saját bevallása szerint⁷⁾ — az egész eddigi történetírással gyökeres ellentétben áll Dr. Erdélyi László rendszere, amely szerint a XI. századbeli magyar társadalom csak két nagy osztályra tagozódott: az egyházi és világi szabadok, valamint a szolgák osztályára.⁸⁾ Az előbbibe szerinte a papokon kívül csak a nemesek és az u. n. közsabadok, (*liberi vulgares*), vagyis a kisbirtokosok, tisztek, hűbéresek bérlok tartoznak,¹⁰⁾ ellenben a vitézek, a várjobbágyok, a várföldeken és a magánuradalmakon élő parasztság

⁴⁾ Hóman: I. m. 73–74. oldal.

⁵⁾ L. erről részletesen: Hóman: Magyar városok az Árpádok korában.

⁶⁾ Hóman a dologi szabadságot nem emeli ugyan külön ki, de rendszerében — főleg a libertinusokkal való szembeállításnál — világosan utal rá.

⁷⁾ Erdélyi: Árpádkori társadalmi történetünk legkritikusabb kérdései. 168. l.

⁸⁾ Erdélyi rendszerét a legaprólékosabb részletességgel fentidézett művének a függeléke nyújtja.

⁹⁾ A nemesek alosztályai Erdélyi szerint: 1. a főemberek, királyi jobbágyok, akik vagy udvari főtisztek, vagy ispánok voltak, és 2. urak, gazdagok. U. o.

¹⁰⁾ Ez utóbbiak alosztályai a szabad jobbágyok, hűbéres vitéz serviensek, szabad vendégek, telepések. U. o.

szolgarendű volt.¹¹⁾ A szabad szolganép elnevezés Erdélyi szerint teljesen téves, mert ily nép a valóságban nem volt, a vendégek pedig magasabb és alsóbb osztályba egyaránt tarthatván, önálló kategória gyanánt nem szerepeltethetők. Ez a rendszer főleg abban az álláspontban gyökeredzik, hogy a szabadságnak a szabad költözködés, a szolgaságnak pedig a földhözköltöttség az igazi 'jegye, de hivatkozik okleveles adatokra is, amelyek pl. a várjobbágyok helyzetét *szolgaságnak* (servitium) mondják.¹²⁾

A két ellentétes rendszer, amely tehát mint látható, nem annyira a társadalmi osztályok számára, mint inkább az egyes rétegek elhelyezésére, szabad, vagy szolga voltakra nézve különbözik egymástól, — több ízben összemérte fegyvereit a tudományban,¹³⁾ azonban anélkül, hogy az ellentétes álláspontú tudósok a legcsekélyebb mértékben is közeledni tudtak volna egymáshoz. A vitának voltaképpen csak az 1914. évben megindult világtörténelmi események vetettek véget, amelyek csakhamar elhallgattatták az ellenfeleket, de a „kritikus kérdéseket” természetesen meg nem oldották.

A jogtörténet részéről tudunkkal eddig még senki sem szólt hozzá ezekhez a kérdésekhez, pedig a két rendszer között a jogtörténetnek is választani kell, miután ellentétes álláspontjaik magánjogunk múltját is igen (közeli) érintik. De a jogtörténeti szempontok kiemelése egyébként is hasznos lehet, mert a jog, mint minden absztrakt tudomány általában precízebb fogalmakkal dolgozik, mint a leíró és elbeszélő tudományok, a fogalmak nagyobb precizitása pedig a társadalmi osztályok vitájának sem lesz ártalmára.

Ez a precizitás már a kiinduló pontnál szűkebb mederbe szorítja a vita anyagát és ugyiszovalan egyetlen fővágányra tereli azt. A magánjogi személyiség, s a belőle fakadó jogképesség és jogalanyiség fogalmának előtérbeállításával ugyanis biztos határvonalat húz a szabadság és a szolgaság között, s ezzel az egyes társadalmi rétegek hovatartozan

¹¹⁾ Ezeknek Erdélyi összesen 42 alosztályát különbözteti meg, akik között leghasagosabb rendűek voltak a *szabadosok*. Ide tartoztak: A) az *udvari szolgálattelvők*, vagyis 1. a *jobbágyok*, akik lehettek a) várjobbágyok, b) udvari népek jobbágyai, c) egyházi jobbágyok. 2. *Vitézek*, akik a) örök, várörök, b) ur, egyház vitézei lehettek. 3. *Udvarnokok*, 4. *Tárnokok*. 5. *Asztalnokok*. 6. *Pohárnokok*. 7. *Lovászok* stb. B) *Östermelők*. C) *Iparosok*. Legalacsonyabb rendűek a *szolgák*, *rabszolgák*.

¹²⁾ Váradi Regestrum. 31. (azelőtt 253) sz. eset.

¹³⁾ L. Erdélyi: Társadalmi osztályok Szent István államában és a Békefi emlékkönyv. Történeti Szemle 1913. 321. old. Hóman: adó, vagy földbér? Századok 1913. 189. old. Erdélyi: Az első adó elméletéhez. U. o. 281. old. Ugyanczen címmel: Hóman: U. o. 396. old. és Erdélyi 466 old. Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. 101. old. Erdélyi: Anonymus korának társadalmi viszonyai. Tört. Szemle 1914. 192. l. Tagányi: Válasz Erdélyi László megjegyzéseire. U. o. 440. l. Erdélyi: Árpédkori társadalmi történetünk legkritikusabb kérdései. (Különlenyomat a Tört. Szemle 1914—15. é. f.) és a tizenkét legkritikusabb kérdés. (Különlenyomat a Tört. Szemle 1916. é. f.). L. továbbá: Eckhart Ferenc: A kir. adózás története Magyarországon. 1323-ig. Arad 1908. Hóman: Az első állami egyenes adó. Tört. Szemle 1912. 161. l. Erdélyi: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912. Magyarország társadalma a XI. század törvényeiben. Religio 1907. Egyházi földesúr és szolgálai a középkorban. Szent Istv. Társ. Tud. és Irod. oszt. ért. 1907. Szekfü Gyula: Serviensek és familiárisok.

dósága tekintetében oly döntő szempontot ad a történelemnek, mely a római jog recepciója révén az egész tudományos világban általános elismerésre talált és amellyel szemben az új rendszernek az a sokkal bizonytalanabb álláspontja, mely szerint a szabadság és a szolgaság elválasztó fogalma a szabad költözködés — legalább a jogtörténet előtt — figyelembe sem jöhet.

Pozitív jogtörténelmi emlékek nagyobb számban ugyan csak a XII. század közepe tájától állván rendelkezésünkre, ez a döntő szempont legfeljebb a XII. századbéli magyar társadalomról ad tiszta képet, de azért így is hatalmas lépéssel közeledhetünk a XI. századbéli magyar társadalom megismeréséhez. Emlékeinknek jelentékeny része ugyanis — mint látni fogjuk — visszanyulik a XI. század utolsó évtizedeire és így joggal következtethetünk arra, hogy a XI. század utolsó évtizedeinek magyar társadalmát a XII. századbéli társadalomtól lényegesen nem különböztethetjük. Viszont a XI. század első és második fele között nagyobb társadalmi átalakulást és jelentékenyebb jogi fejlődést alig lehet feltételezni, úgy hogy végső elemzésben a jogtörténelmi emlékeinkben megjelenő XII. századbéli társadalmi képet jogi vonatkozásaiban a XI. századbélivel lényegében azonosnak tekinthetjük.

Mielőtt azonban erre nézve bármit is állítanánk, vizsgálótt szemelvényekben be kívánjuk mutatni azokat a történelmi adatokat, amelyek a társadalom egyes rétegeinek személyállapotát megvilágítják. Idézeteink csak a legszükségesebbekre szorítkoznak és teljességre egyáltalában nem törekszenek, mert a vonatkozó okleveles anyag egészbeni közlése köteteket töltene meg, köteteket megjelentetni pedig nem áll módunkban. A közölt okleveles esetek kiválogatásánál azonban különös figyelmet fordítottunk arra, hogy idézeteink úgy a XII., mint a XIII. századot egészen felöleljék és így az Árpádkor utolsó évtizedeiről is hiú képet adjanak. Ez a törekvés magyarázza meg azt, hogy hiányozzaink olykor szétszórtabbak a szokásosnál és hogy kisebb súlyú okleveles esetek is közlést nyertek ott, ahol esetleg súlyosabb jelentőségű adatok említetlenek maradtak.

2. §. A papság és a nemesség.

Szent István társadalmi szervezetében a papság megkülönböztetett jogi állással bírt, amire nézve talán legjellemzőbb a *privilegium fori* (Szent István II. k. 3. fej. 2. §.) és az a körülmény, hogy egyházi személy ellen világi ember még csak tanuvallomást sem tehetett. (U. o. 1. §.). E megkülönböztetett, mondhatni kiváltságos és minden más osztály felett álló társadalmi helyzete kétségtelenné teszi, hogy feltétlenül bírnia kellett mindazokkal a jogokkal, amelyeket a kor sokban még kezdetleges jogrendje megadhatott. A papi rendhez tartozás és a szabadság elválaszthatatlanul együtt járó, a clericus és a szolga összeegyeztethetetlenül ellentétes fogalmak.¹⁴⁾

¹⁴⁾ Az egyházi rend felvételével ilyformán ipso jure velejárta a szabadság, ezért, nehogy urát szolgálja elvesztésével jogtalan károsodás érje, tilos a szolgát ura beleegyezése nélkül clericussá tenni. (Első esztergomi zsinat 65. p. és II. András 1222. évi papi kiváltságlevele 30. p. Közli Endlicher: Mon. Apr. 418. l. (Hasonló rendelkezést tartalmaznak a frank capitulárok is: „... nullus episcopus seruum alterius ad clericatum officium sine domini sui voluntatem promouere presumat.” A szent galleni apátság 825. évi kéziratából.

A papság magánjogi személyisége okleveles anyagunkban világosan ki is domborodik. Attól az időponttól kezdve ugyanis, amelyben okleveleink nyelve megszólal, az egyes vagyoni jogi ügyleteknél sűrűn szerepelnek egyházi személyek ügylethözjáró felek gyanánt,¹⁵⁾ úgyhogy vagyoni jogi képességüknek általánosan elismertnek kellett lennie.

Igy pl. már 1151-ből okleveles emlékünknél van arra nézve, hogy a szentmártoni apát kölcsönadott 20 ezüst girát II. Géza királynak¹⁶⁾; később pedig, okleveles anyagunk növekedésével arányosan egyre gyakrabban olvasunk különböző egyházi személyekről, akik *birtokokat adnak-vesznek, vagy cserélnek*,¹⁷⁾ különféle *vagyoni jogi egyezségeket kötnek*,¹⁸⁾ és pedig nemcsak peren kívül, *de perben is*.¹⁹⁾ Előfordul ezenkívül *a bérlet, (haszonbérlet)*²⁰⁾ *a zálogszerződés*,²¹⁾ *a kölcsön*,²²⁾ *a végrendelet*,²³⁾ sőt *a választott birói szerződés is*.²⁴⁾ Ugy fel-, mint alperesként nem egyszer állanak *vagyoni jogi perekben*²⁵⁾ és gyakran viselik a birói tisztelet is.²⁶⁾

Rendi szempontból a papsághoz legközelebb állott *a nemesség*, vagyis az a társadalmi osztály, mely a XI. század világi társadalmának élén állott.²⁷⁾ Az állami és társadalmi életben ez az osztály is vezető szerepet játszott s ezért ép úgy, mint a papságnál, nála is kétségtelennek kell tartanunk, hogy tagjai személyükre nézve szabadok voltak, jogképességük pedig csak teljes és korlátlan lehetett. Megjegyzendő azonban, hogy *a nemes (nobilis)* kifejezés csak a XIII. század második felében kezd általános kifejezéssé válni²⁸⁾ és ez a magyarázata annak, hogy főleg korábbi magánjogi emlékeinkben kifejezetten nemeseknek nevezett

¹⁵⁾ L. erre nézve részletesen: Illés: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Magyar Jogászegyleti Ért. XXII. k. 4. füzet.

¹⁶⁾ Wenzel: Árpádok: Új Okmánytár: I. 60.

¹⁷⁾ Pl. Wenzel: VI. 487. 1230. 488. 1230. 491. 1230. VII. 70. 1239. 141. 142. 143. 1243. XI. 337. 1244. VIII. 18. 1262. III. 171. 1267. VIII. 243. 1269. 326. 1270. IX. 1214. 1278. XII. 243. 1278. V. 216. 1299.

¹⁸⁾ Pl. Wenzel: I. 139. 1216. 186. 1222. 290. 1231. VII. 334. 1251. X. 15. 1291. 307. 1298.

¹⁹⁾ Pl. Wenzel: I. 187. 1232--34 (és nem 1219--1222). X. 15. 1291.

²⁰⁾ Pl. Wenzel: IX. 92. 1274. 346. 1282.

²¹⁾ Wenzel: IX. 191. 1277. X. 79. 1292.

²²⁾ Pl. Wenzel: II. 247. 1254. VII. 437. 1256.

²³⁾ Pl. Wenzel: I. 105. 1210. VIII. 104. 1264. 137. 1265.

²⁴⁾ Pl. Wenzel: VI. 533. 1233.

²⁵⁾ Pl. Wenzel: I. 221. 1226. VI. 495. 1231. 522. 1233. 538. 1233. I. 342. 1235. X. 309. 1298.

²⁶⁾ Ugyanezt látjuk a különböző egyházi testületeknél (apátságok, monostorok, káptalanok, apácázárdák), ami jogtörténeti szempontból már csak azért is érdekes, mert világosan bizonyítja, hogy a jogi személy fogalma már a XII. században teljesen ki volt alakulva hazai jogunkban. Ezekre nézve l.: Wenzel: VI. 83. 1137. 104. 1165. I. 65. 1168. VI. 339. 1209. I. 222. 1226. 253. 1228. I. 278. 1230. 289. 1231. 300. 1232. VII. 21. 1236. 82. 1239. 107. 1240. 127. 1242. 139. 1243. 278. 1248. körül. 304. 1249. 441. 1256. XI. 538. 1264. VIII. 169. 1267. 317. 1270. 372. 1271. 373. 1271. IX. 246. 1278. XII. 264. 1279. IX. 310. 1281. XII. 377. 1282. IX. 370. 1283. X. 15. 1291. 121. 1293. 154. 1294. 206. 1295. 215. 1296. 266. 1297. 277. 1297. 287. 1297. Stb.

²⁷⁾ Hóman: I. m.

²⁸⁾ Erdélyi szerint 1260. körül. I. m.

egyénekkel csak szórványosan találkozunk. Minthogy azonban árpádkori társadalmunk két legalaposabb ismerője, Hóman Bálint és Erdélyi László egyetértének abban, hogy a nemesek alatt e korban — Erdélyi szerint a tatárjárásig — a szabad magyarság vagyonosabb rétegét kell értenünk, a kiráffőtisztek, udvari méltóságok és a várispánok (comes) pedig kétségkívül idetartoztak,²⁹⁾ a nemesek magánjogi helyzetének megítélésénél feltétlenül figyelembe kell vennünk azokat az okleveleket is, amelyekben a kir. közigazgatás ezen most említett közegei szerepelnek^{30, 31)}

Csakis így domborodik ki kellően ennek a társadalmi osztálynak az igazi vezető szerepe! Az eként kiegészített okleveles anyagban ugyanis már előfordulnak az összes ismert vagyoni jogi ügyletek és pedig oly tömegben, amely amellet, hogy a jogképesség és jogalanyiség kétségtelen bizonyítékait nyújtja,³²⁾ számánál fogva világosan jelzi magasan kiemelkedő társadalmi helyzetüket is.³³⁾

²⁹⁾ Szent István törvényei szerint ugyan (II. k. 50. fej.) a kir. várak tisztségeit szolgarendűek is elérhették (a király és a comes udvara alatt ugyanis a törvény nyilván nem a szorosabb értelemben vett kir. udvart, hanem a kir. birtokokat és a várjóságokat érti) és így nem lehet kizártnak tekinteni azt sem, hogy a szolgák a várispáni méltóságig is felemelkedhettek, magánjogi szempontból azonban ennek az egyébként is bizonyára felette ritka ténynek nincs jelentősége. Az árpádkori társadalmi osztályoknak ugyanis nem annyira a származás, mint inkább a viselt méltóság és a vagyoni helyzet adta meg a jellegét és így a szolgál, ha várispánná lett, többé már nem is volt szolga. Az ispáni tiszteket egyébként a XIII. század második felében már városi polgárok is viselték, pl.: Wenzel: VII. 203. 1245. VIII. 252. 1269. 369. 1271. IX. 210. 1278. 324. 1281. stb.

³⁰⁾ Szerintünk az Árpádkorban a hatósági joggal járó ispánságnak a gyakorlatban összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a jelentősége, mint a pusztai címként szereplő nemességnek, egészen természetes tehát, hogy az oklevelek szerkesztői inkább az előbbire helyezték súlyt és az utóbbinak külön hangsúlyozását, mint feleslegeset, gyakran el is hagyták.

³¹⁾ Ellenben a de genere kifejezés egymagában nem alkalmas a nemesi osztályhoz való tartozás megállapítására. L. Pauler: Magyarország tört. az árpádházi kir. alatt. I. 651 old. 544. sz. jegyzet.

³²⁾ Adásvétel és csere: Wenzel: VI. 391. 1218. 396. 1218. 449. 1227. I. 257. 1228. XII. 655. 1230. VI. 514. 1232. 532. 1233. VII. 7. 1235. 17. 1236. 38. 1237. 59. 1238. 65. 1238. 70. 1239. 148. 1243. VII. 184. 1244. XI. 336. 1244. VII. 181. 1244. 195. 1245. Zalavármegye Oklevéltára: I. 17. 1246. Fejér: Codex Diplomaticus: VII/3. 28. 1246. Wenzel: VII. 249. 1247. 407. 1255. 446. 1256. 446. 1256. VIII. 41. 1262. (vtilitates silue). 115. 1264. 116. 1264. Fejér: IV/3. 260. 1265. Wenzel: XI. 543. 1265. VIII. 158. 1266. III. 171. 1267. VIII. 243. 1269. 318. 1270. 352. 1271. 409. 1272. IX. 41. 1273. IX. 118. 1275. 183. 1277. 210. 1278. 307. 1281. 411. 1284. XII. 462. 1287. Hazai Okmánytár: VI. 266. 1288. VII. 204. Wenzel: XII. 484. 1289. X. 8. 1290. 86. 1290. 87. 1292. Hazai Okmánytár: VI. 360. 1291. Wenzel X. 92. 1292. 128. 1293. XII. 555. 1294. V. 151. 1296. X. 239. 1296. Knauz: Mon. Strig. II. 413. 1297. Wenzel: V. 179. 1297. XII. 611. 1297. Zalavármegyei Okt.: I. 115. 1298. Wenzel: X. 357. 1299. stb. Adomány és közönséges bevétel: Pannonhalmi Oklevéltár: Capsa 38. A 1152. Wenzel: I. 161. 1218. 182. 1221. VI. 445. 1227. I. 258. 1228. VII. 274. 1248. 408. 1255. VIII. 161. 1266. 241. 1269. 241. 1269. Birtokosztály: Wenzel: VII. 473. 1257. VIII. 43. 1262. 134. 1265. 364. 1271. IX. 287. 1280. X. 70. 1291. Zalogszerződés: Wenzel: VI. 479. 1229. VII. 498. 1258. 515. 1259. X. 59. 1291. 323. 1298. XII.

3. §. A vitézek. (Vár-, egyházi- és magánjobbágyságok.)

Azt a társadalmi osztályt, amelynek élethivatása a más szolgálatában való katonáskodás volt, *vitézeknek* (*miles*) általában csak a XI. század történelmi emlékei nevezik, a XII. és XIII. századokban ez az elnevezés már egészen ritka, s helyette a *várjobbágyságok*, *egyházi jobbágyságok*, vagy *egyszerűen csak jobbágyságok* kifejezéssel találkozunk.³⁴⁾ Sőt kétségtől is ilyen személyeket kell értenünk a magánuradalmak serviensei alatt is,³⁵⁾ amelyet az Árpádkori Uj Okmánytár helytelenül fordít szolgának az oklevelek magyar nyelvű fejezeteiben.³⁶⁾ Az összefoglaló elnevezés azonban úgy a történelmi fejlődés emlékeinek megőrzése, mint a fogalomkör világos megjelölése szempontjából nem látszik célszerűtlennek és így Hóman nyomán a jogtörténet is megtarthatja.

A vitézekről a XI. század törvényeiben nem egy rendelkezést találunk. A legrégebbi ezek között Szent István II. törvényének 6. és 21. fejezete, amelyek szerint a király javai, vitézei és szolgálói épségben maradjanak³⁷⁾ és hasonlóképpen minden urnál megmaradjon a saját vitéze, akút tilos arra bírni, hogy régi urát elhagyva, máshoz szegődjék.³⁸⁾

Az idézett törvényhelyek közül az első a vitézeket világosan a király dologi javai (*res*) és szolgálói (*servi*) között említi és mindkettő szolgálati viszonyuk felbonthatatlanságát mondja ki, arra nézve tehát, hogy helyzetük erősen függő volt, kétség nem lehet. *Hogy azonban magánjogi szempontból dolognak és nem személyeknek tekintettek volna, azt ezekből a törvényhelyekből még sem lehet kiolvasni, mert eltekintve*

652. 1299. *Végrendelet*: Wenzel: I. 65. 1168. VII. 41. 1237. 92. 1239. *Különféle vagyonjogi egyességek*: Wenzel: I. 70. 1216. 290. 1231 VI. 500. 1231. VII. 44. 1237. 46. 1237. 469. 1257. 539. 1260. VIII. 21. 1260--1280. 323. 1270. IX. 225. 1279. X. 93. 1292. 203. 1295. 287. 1297. 307. 1298. 359. 1299. 387. 1300. *Vagyonjogi perek*: Váradi Reg. 22. (azelőtt 264.) sz. eset 1213. Wenzel: I. 244. 1227. 288. 1231. VI. 507. 1232. VII. 22. 1236. 290. 1249. 343. 1252. 355. 1253. VIII. 206. 1268. X. 145. 1294. 196. 1295. Stb. A leánynegyedre vonatkozó osztályleveleket l. szerzőtől: A leánynegyed 192. old. 90--98. jegyzetekben.

³³⁾ A fenti jegyzetben közölt okleveles példák az egész anyagnak csak kis töredékét képezik, de úgyhiszük elegendők arra, hogy a jogtörténeti álláspont kialakulhasson.

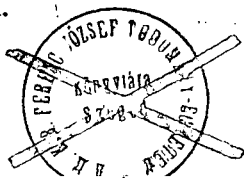
³⁴⁾ Pl. Váradi Regestrum: 4. (azelőtt 333) sz. eset 1208-ból. 14. (a. e. 384) sz. 15 (a. e. 385). 18. (a. e. 388). 31 (a. e. 253). 37. (a. e. 269). 42. a. e. 165). 51. (a. e. 147). 52. (a. e. 148). 60. (a. e. 156). 62. (a. e. 158). sz. eset 1213-ból. 73. (a. e. 299). 78. (a. e.) 304). 84. (a. e. 310). 85. (a. e. 311). 87. (a. e. 313). 95. (a. e. 321). 97. (a. e. 323). 101 (a. e. 327) sz. eset 1214-ből stb.

³⁵⁾ T. i. ezek is vitézi (fegyveres) szolgálatokat teljesítettek. L. Wenzel: XII. 119, 1274: V. 66. 1292. XII. 530. 1292, stb.

³⁶⁾ A serviensek a magánjogkör alatt álló néposztály előkelőbbjei voltak. L. Szekfü: I. m. 27. l. Köztük ép úgy mint a várjobbágyság között, nemesek is akadtak. Pl. Károlyi család okl. I. 21. 1295.

³⁷⁾ „Volumus... ut... res, milites, servi et quidquid ad nostram regalem dignitatem pertinet, permanere debet immobile.” Szent I. II. 6.

³⁸⁾ „Volumus, ut unusquisque senior,, seu dominus suum habeat militem, id est servientem, nec aliquis alter illi suadet antiquum deserere seniore et ad se venire.” Szent. I. II. 21.

attól, hogy a még fejletlen jogi terminológia mellett annak, hogy a törvény miként nevezi és hol említi őket, tulságos jelentőséget tulajdonítani nem lehet, magának a törvénynek további fejezetei világos bizonyítékot nyújtanak a vitézek magánjogi személyiségére nézve.

Szent István törvényei II. könyvének 44. fejezete elrendeli ugyanis, hogy amit az ispánok, — tehát a király vitézeinek előljárói — a vitézektől erőszakkal vettek el, azt adják vissza és a magukéból — nyilván a megkárosított vitézeknek — *mégegyszer annyit fizessenek.*³⁹⁾ A vitézeknek tehát voltak *saját dolgaik s tulajdonuk a törvényben oltalomra talált.* Aki pedig tulajdoni jogok szerzésére képes és szerzett jogaira nézve jogvédelmet élvez, az nem dolog, hanem személy.

Ugyanez a tény domborodik ki a II. könyv 14. 20. 25. és 33. valamint Szent László II. törvényének 11. fejezetéből is. Ezek szerint ugyanis a feleséggyilkos vitéz tíz tinóval bünhődik (II. 14.) az a vitéz pedig, aki szabad embert szolgaságra hajt, *tulajdonából váltja meg* (sciat se totidem *ex proprio compositurum* II. 20.). A nőrabló és a más házára támadó vitéz büntetése tíz-tíz tinó (II. 25. 33.) Szent László törvényei szerint pedig az utóbbi ép úgy mint a nemes *vagyonának* kétharmadával bünhődik (II. 11.) és csak ha vagyona nincs, adatik el szolgaságra.⁴⁰⁾ Megjegyzendő, hogy ez utóbbi fejezet a vitézek személyi szabadságára is utal, amennyiben annak 2. §-a a címben említett nemesekkel és vitézekkel szemben *más szabadokról* szól. (*alii... liberi.*)⁴¹⁾

S végül hasonló kép tárul fel előttünk okleveles anyagunk vizsgálataánál is. A *várjobbágyok* az árpád kori oklevelek tanúsága szerint — alkárcsak a papok és nemesek, — *számtalan magánjogi ügyletet kötöttek és nem egy vagyoni jogi pert folytattak,*⁴²⁾ az tehát, hogy személyiségüket és vagyoni jogi képességüket a szokásjog elismerte, oly történelmi tény, amellyel szemben hiába való lenne minden vitatkozás. De előfordulnak főként a különböző vagyoni jogi ügyleteknél az *egyházi és magán jobbágyok is,*⁴³⁾ úgyhogy ezeket is feltétlenül jogalanyoknak és nem jogtárgyaknak kell tekintenünk.⁴⁴⁾

³⁹⁾ „Si quis comitum... quid injuste militi abstulerit, reddat et insuper ex proprio tantumdem solvat.” Szent. I. II. 44.

⁴⁰⁾ Si quis nobilium vel vel militum alterius domum nobilis invaserit... si... substantem habuerit, duae partes ejusdem substantie pro reatu comisso dentur... §. 1. Si autem substantia defuerit... vendatur.” Szent. I. II. 11.

⁴¹⁾ „De nobili vel milite invadente alterius domum... §. 1... §. 2. Alii vero qui cum eo erant liberi, reatum suum quinquaginta quinque byzantiis redimant.” Szent. I. II. k. 11.

⁴²⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 6. A. 1116—1131 körül. Mon. Strig: I. 97. 1138. Wenzel: I. 346. 1204—1235 között. Várad Reg.: 4. (a. e. 333.) sz. eset 1208. 8. (a. e. 378) sz. eset 1213. 9. (a. e. 379) sz. eset. 1213. 31 (a. e. 253) sz. eset 1213. 52. (a. e. 380) sz. eset. 1213. Wenzel: VI. 372. 1214. 396. 1218. 460. 1228. 500. 1231. 515. 1232. I. 315. 1233. 331. 1234. VII. 26. 1236. 44. 1237. 61. 1238. 62. 1238. 83. 1239. 91. 1239. 111. 1240. 129. 1242. 184. 1244. 270. 1248. 238. 1249. 395. 1255. 398. 1255. 418. 1256. 424. 1256. 483. 1258. 491. 1258. 510. 1259. VIII. 13. 1261. 74. 1263. 91. 1264. 108. 1264. 143. 1266 körül. 169. 1267. 203. 1268. IX. 118. 1275. 225. 1279. 370. 1283. 451. 1287. XII. 488. 1290. 560. 1294. Stb.

⁴³⁾ Pl.: Várad Reg.: 10. (a. e. 380.) sz. eset 1213. 11. a. e. 381.) sz. eset 1213. 14. (a. e. 384.) sz. eset 1213. 15. (a. e. 385) 20. (a. e. 259), 37. (a. e. 269.) sz. eset 1213. Wenzel: VII. 113. 1240. Hazai Okmt.: VIII. 37. 1240. VI.

4. §. A nem fegyverrel szolgáló néposztály, a várnépek, az egyházi és világi uradalmak szolgáló népei.

A katonáskodó várjobbágyokon és vitézeken kívül úgy a kir. várak, mint az egyházi és világi földesurak szolgálatában voltak egyéb népcsoportok is, akik a váraknak és a hozzájuk tartozó királyi, vagy a magánuradalmak gazdasági szükségleteiről gondoskodtak. Ezek művelték a vár, vagy a földesur földjeit és szőlőt, halásztak az odaturtozó vizekben, fákat vágtak az erdőkben, szállították a várkatonaság élelmét stb. és teljesítették azokat az egyszerű ipari szolgáltatásokat, amelyek mint pl. a kovácsmunkák már ebben a korban nélkülözhetetlenek voltak. Ezeket a népelemeket — amelyek között tehát igen sok és különféle foglalkozású ember volt, — a várnép, (*populi castri, castrenses*) a magánuradalmakra nézve pedig a *szolgáló nép* (*populi servitiales*) neve alatt szokás egybefoglalni. A zömét ennek a társadalmi osztálynak valószínűleg az itt talált békésen meghódított földművelő lakosság képezte, az u. n. szabad parasztok, akik azért a védelemért, amelyet nekik a kir. várak, vagy földesurai nyújtottak és talán személyi szabadságuk megtartásának díja gyanánt is⁴⁵⁾ — a legkülönbébb de mindig fegyvertelen szolgálatokat teljesítették a várakon felépülő királyi, vagy a nagybirtokra támaszkodó magánuri hatalomnak, hogy ezáltal országszerte megvessék az alapját a kir. várszerkezet felbomlása után oly gyorsan megszilárdult *urbériségnek*.

Ez a néposztály szegénységénél fogva a magánjogi forgalomban korántsem vehetett részt oly mértékben, mint a papság és a nemesség, vagy mint a gazdasági erő szempontjából magasan a parasztság felett álló várkatonaság, magánjogi életükről tehát nem is állhat oly gazdag okleveles anyag rendelkezésünkre, mint a vezető és azokhoz közel álló társadalmi osztályokról. *De azért még mindig elegendő történelmi adat maradt reánk annak megállapítására, hogy a vagyoni jogi ügylei képességet — legalább a XIII. században már — ez a néposztály se nélkülözte.*

Ami elsősorban a várnépeket illeti, reájuk nézve talán azok az adatok a legbecsesebbek, amelyeket az u. n. *váradí regestrum* (Ritus

41. 1243. Wenzel: VII. 218. 1247. Fejér: IV/2. 363. 1256. Mon. Strig. II. 45. 1274. Wenzel: IX. 92. 1274. Hazai okl. 109. 1288. Mon. Strig. II. 314. 1292. Hazai okm.: VII. 240. 1295. — A pannonthalmi apátság jobbágysai közül többnek volt saját földje, s egyesekről tudjuk azt is, hogy törvényes örökléssel (*jure hereditario*) szerezték azt. Pannonh. Rendtört. I. 570—575.

⁴⁴⁾ Az esztergomi egyház jobbágysait, különösen a szebelébieket IV. László 1288-ban *szabadságukban* (*in sui libertate*) erősíti meg. (Wenzel: IX. 462.), ami mindig együtt járva a jogképességgel, a személyiséget is jelenti. Igaz ugyan, hogy a libertas szó a középkori oklevélstílus nemcsak a személyi szabadság, hanem a kiváltság fogalmának jelölésére is használja, minthogy azonban a jogalanyiség ez utóbbinak is előfeltétele, bármelyik értelemben vesszük is a szóban forgó kifejezést, az mindenképpen a szövegben mondottakat támogatja.

⁴⁵⁾ Igy Hóman és Eckhardt, ellenkezőleg Erdélyi, aki szerint a Kálmán király törvényeiben említett (szabad) dénárok nem adó, hanem földbér címén fizetettek. L. I. m.

explorandae veritatis) tartalmaz. A *regestrum* szerint ugyanis a várnépek, olykor a várjobbággyokkal együtt, olykor azok nélkül, nem egy esetben perbe fogtak különböző egyéneket azon a címen, hogy azok közéjük tartoznak.⁴⁶⁾ Ezek a perek első tekintetre ugyan tiszta status-pereknek látszanak, alaposabb vizsgálat által azonban hamarosan kiderül, hogy tartalmukra nézve és lényegüket illetőleg vagyoni jogi pereknek tekintendők. A célja ezeknek a pereknek ugyanis tisztán vagyoni jogi volt, az t. i. hogy a várnépek számbeli gyarapodása által a rájuk nehezedő vagyoni jogi szolgáltatások terhe többek között osztassék meg és így az egyéni kötelezettség csökkenjen. Épen az látszik ezekben a perekben, hogy a XIII. század első éveiben⁴⁷⁾ a várnépek vagyoni érdekeiket a legmesszebbmenő utakon, a legsúlyosabb természetű perek személyes megndításával is megvédhették, képtelenség lenne tehát feltételezni, hogy a vagyoni jogi érdekek kielégítésének egyszerűbb alakjait és magát az ily jogokra való képességet, — a *principio* — megtagadhatta volna tőlük a jogszokás.

Következtetésünk helyességét a többi — sajnos nem épen számos — okleveles adat is mutatja.

A várnépek jogi helyzetére vonatkozó egyik legrégebbi történelmi adatunkat az esztergomi főgyháznak egyik 1138-ból eredő oklevelében találjuk meg. Ebből a diplomából megtudjuk ugyanis, hogy a *pozsonyi és nyitrai várnépek* (és várjobbággyok) *egy Sala nevű birtok tárgyában a szentmártoni monostorral pereskedtek.*⁴⁸⁾ II. Béla királynak a birtokperben hozott ítélete a várnépeket a monostorral teljesen egyenrangú félként kezeli, vagyoni jogi és perképeségük tehát — legalább a XIII. századra vonatkozólag — kétséges annál kevésbbé lehet, mert a *pannonhalmai főapátság oklevéltárának Capsa 51 R. jelzésű oklevele* szerint 1206-ban viszont a *veszprémi várnépeket* látjuk hasonló perben szerepelni.

Egy harmadik, 1215-ből származó oklevélben a király a várjobbággyokká emelt várnépeket *ugyanazzal a szabadsággal (huiuscemodi libertate)* adományozza meg, mint *amivel eddig birtak*⁴⁹⁾ míg egy negyedik 1227-ben kelt királyi oklevél aként adományozza őket, hogy *szabadságuk szerint* szolgáljanak.⁵⁰⁾ A várnépeket tehát ezek az oklevelek szabadoknak mondják, minthogy pedig a szabadság általában minden népnél és így kétséget kizárólag hazánkban is együtt járt a magán- és elsősorban a vagyoni jogi képességgel, az utóbb idézett okleveles adatok, habár csak közvetve, de világosan utalnak arra, hogy a várnépek osztálya az általános jogképességet nem nélkülözte.

Ennek a következtetésnek nem akadályja az a körülmény, hogy — amint alant látni fogjuk — az árpádkori oklevelek stílusában a szabadsá-

⁴⁶⁾ Várad Regestrum: 32 (a. e. 254) 51 (a. e. 147). 52 (a. e. 148) sz. eset 1213. 74. (a. e. 300). 97. (a. e. 323) sz. eset 1214-ből. 127 (a. e. 276) sz. eset 1215-ből. 161 (a. e. 241) sz. eset 1216-ból. 165 (a. e. 208) 1217-ből. 194 (a. e. 79). 1219-ből. 272 (a. e. 21) 1220-ból. 315 (a. e. 366) 316 (a. e. 367) sz. eset 1221-ből.

⁴⁷⁾ Az első ily eset, az 51. (a. e. 147) számu. Karácsonyi és Borovszky rendezése szerint 1213-ban történt.

⁴⁸⁾ Mon. Strig. I. 97.

⁴⁹⁾ Mon. Strig. I. 208. 1215.

⁵⁰⁾ Mon. Strig. I. 265. 1227.

ság és a szolgaság nem összeegyeztethetetlenül ellentétes fogalmak, mert ez a tény nem azt jelenti, hogy a szabadság hazánkban nem járt együtt a jogképeséssel, hanem azt, hogy a szolgaság nem járt ipso jure annak hiányával.

De lássunk még néhány vonatkozó esetet:

1213-ban a Váradi Regestrum 25. (a. e. 264.) sz. esete szerint Kelemen comes több várnépbeli egyént perel két márkáért — ügyleti és vagyoni jogi képesséjükre nézve tehát itt is van bizonyíték, 1219-ben ugyancsak a Váradi Tüzespróbajástrom 202. (a. e. 87.) sz. feljegyzése egy kártérítési perben kilenc várnépbeli ember alperességéről és per-egységéről tudósít bennünket. 1236-ban Bertalan veszprémi püspök és kiküldött birtóársai, mint a papok, kir. szerviensek, várnépek, udvarnokok stb. birtokainak és egyéb jogainak bírái (*inquisitores veritatis super terris et alijs iuribus Ecclesiarum, servientium Regis, castrensium vduarnicorum*) hoznak ítéletet Borhold helyiség birtokviszonyai tárgyában.⁵¹⁾ Arról tehát, hogy a várnépeknek birtokaik és általában vagyoni jogaik voltak, ez az oklevél is kifejezetten említést tesz. 1245-ben a *razwagi várnépeket* látjuk vagyoni jogi perben bizonyos tizedek tárgyában a nyitrai püspökkel.⁵²⁾ 1249-ben a *podogoryai várnépek* állanak birtokperben (a comes és a várjobbágyok pertársai gyanánt) István szlavóniai bán előtt.⁵³⁾ 1253-ban két várnépbeli egyén, Bwd és Butha köt egységet egy peres monari birtokra nézve.⁵⁴⁾ Végül 1256-ban a *somogy megyei várnépek szerepelnek* — ezúttal is a comes pertársai-ként — egy határperben, amelyet Grayg vár jobbágyaival szemben folytattak.⁵⁵⁾

Mindezek a példák úgyhiszük teljesen elegendők annak megállapítására, hogy a várnépek magánjogi személyisége kétségtelen történelmi tényként áll előttünk. Kérdés azonban, hogy az a néposztály, amely látszólag hasonló sorban a magánuradalmakon élt, szintén élvezte-e a jogképeség áldásait?

A kérdés megítélésénél elsősorban itt is a Váradi Regestrumra hivatkozunk, amely a XIII. századbeli jogéletnek ugyyszólván páratlan értéki emléke. Mielőtt azonban az ebben rejlő adatok ismertetésébe bocsátkoznánk, előre kell valamit bocsátanunk. A Regestrum sűrűn említi *falusiakat* (*villani*) és oly egyéneket, akiket társadalmi helyzetük feltüntetése nélkül, egyszerűen csak mint valamely faluból valókat jelöl meg. Ezek az egyének nem lehettek mások, mint a nem fegyverrel szolgáló társadalmi (Hóman által szabad parasztoknak nevezett) osztálynak az a rétege, amely az egyházi és világi magánuradalmakon élt. A kir. várszerkezethez tartozó népeknek ugyanis a XIII. században már meghonosodott külön nevük volt és ezeket, mint a fentebb idézett példákban láthatjuk a regestrum használja is. A magasabb társadalmi osztálybeliek pedig, jelesen a nemesek rendszerint nem falvakban, hanem külön kuriákban laktak, birtokaik nem egy, de olykor száz falut

⁵¹⁾ Wenzel: VII. 22. 1236. V. ö. Wenzel: VII. 23. 1236.

⁵²⁾ Wenzel: VII. 199. 1245.

⁵³⁾ Wenzel: VII. 290. 1249.

⁵⁴⁾ Wenzel: VII. 358. 1253.

⁵⁵⁾ Wenzel: VII. 424. 1256.

is magukban foglaltak, egy bizonyos faluból valóknak tehát — egy kivételes esettől eltekintve — őket nem nevezhette a lajstrom írója. De egyébként a társadalom vezető osztályához tartozó egyéneknek is használ a lajstrom közelebbi megjelölést a társadalmi állásra, t. i. az *ur*, (*dominus*) vagy *urnő* (*domina*) szónak a névhez való függesztését. (Igy pl. a 3. (a. e. 332) 7. (a. e. 377) 11. (a. e. 381) 35. (a. e. 257) 43. (a. e. 166) sz. esetekben) ott tehát, ahol ez a közelebbi megjelölés hiányzik, nyilvánvalóan nem ily egyének szerepelnek. Az ellenkező kizárásának mód-szerével eként világosan odajutunk, hogy ezeknek az u. n. falusi embe-
reknek a magánuradalmak fegyvertelen szolgálatokat teljesítő népéhez kellett tartozniok és ezért ez utóbbiak jogképességének vizsgálatánál következetesen figyelembe is vesszük az előbbiekre vonatkozó adatokat.

Ezen szempontból vizsgálva a Regestrum feljegyzéseit, sok oly adatot találunk benne, amelyek élénk világot vetnek a falusi nép. személyjogi viszonyaira. 1208-ban a *Septely* (*Siptul*) faluból való *Simon 8 ökre, 30 juha és egy lova erőszakos elvétele*⁵⁶) a *Nyüved* (*Neueg*) faluból való *Cupes* pedig 3 fertő miatt pereskedik⁵⁷) bizonyos falusiakkal. 1213-ban a *Vulchoi* faluból származó *Fülöp 3 márkáért*,⁵⁸) az *Achya* faluból való *Salamon két és fél ezüst márkáért*, a *Kórogy* (*kourongy rectius Kourougi*) faluból való *Seraphin négy juhért*⁵⁹) a *Bán* faluból származó *Golsa házának felgyujtása miatt s a hat marka kártérítésért*⁶⁰) a *Geszt* (*Gest*) faluból való *Kalad 31 ellopott juha visszatérítéséért*,⁶¹) a *Vitan* faluból való *András 12 márkáért*,⁶²) a *Barczika* (*borici verisimiliter pagun Barc*) faluból származó *Discilou* pedig az eladott állat hibájáért való szavatosság címén indít keresetet,⁶³) míg más falusiak különböző pénzüsszegek⁶⁴) és ingó javak felett⁶⁵) pereskednek. 1214-ben a *Csalán* (*Soluan, rectius Solan*) faluból való *Pousa 2 és fél marka, több falusi pedig számokban meg nem jelölt pénzüsszeg erőszakos elvétele miatt alperesként állanak* — előbbi a *zarándi udvarbíró* (*comes curialis*), utóbbiak a *borshodi comes* előtt és másfél, illetve öt márkában egyességet kötnek,⁶⁶) míg a *Köpcs* (*Cups pagus Kups=Kupch*) faluból származó *Pusa libertinus* az ura által házának felégetése és három márkányi kár okozása miatt támasztott keresettel szemben a tüzes vas meghordozása által (*portato ferro*) igazolódik.⁶⁷) És többé kevésbé hasonló vagyoni jogi viszonyokból eredő perekben még sokszor

⁵⁶ Váradi Regestrum: 2. (a. e. 331) sz. eset.

⁵⁷ U. o. 3. (a. e. 332) sz. eset.

⁵⁸ U. o. 10. (a. e. 380) sz. eset.

⁵⁹ U. o. 13, 17. (a. e. 387) sz. e.

⁶⁰ U. o. 22. (a. e. 264) sz. e.

⁶¹ U. o. 26. (a. e. 265) sz. e. amely jogtörténeti szempontból különösen érdekes azért, mert az alperes, akinél felperes a kereset szerint ellopott juhait megtalálta, a harmadik személytől való — nyilván jóhiszemű — szerzéssel védekezett.

⁶² U. o. 37. (a. e. 269) sz. e.

⁶³ U. o. 45. (a. e. 168) sz. e.

⁶⁴ U. o. 46. (a. e. 169) 48 (a. e. 144). 50. (a. e. 146). 65 (a. e. 161) sz. e.

⁶⁵ U. o. 59 (a. e. 155) sz. e.

⁶⁶ U. o. 70 (a. e. 296) és 72 (a. e. 298) sz. e.

⁶⁷ U. o. 73. (a. e. 299) sz. e.

szerepelnek különböző falusi emberek,⁶⁸⁾ amely esetek kimerítő felsorolása áttörné tanulmányunk kereteit.

A magánuradalmakon élő, nem fegyverrel szolgáló néposztály eként okleveles anyagunk világában szintén jogalanyisággal felruházott, vagyoni jogi képességgel bíró osztályként jelenik meg, magánjogi helyzete tehát elvileg és általában nem volt rosszabb, mint akár a vezető társadalmi osztályoké. Oly történelmi tény ez amelynek jelentősége messze kiemelkedik a részletkérdések köréből és hatásait — amint alant látni fogjuk — az egyetemes történetírásra is érezteti.⁶⁹⁾

5. §. A szolgák és a szabadosok. ✓

Az eddig tárgyalt társadalmi osztályok között még nem találtunk egyetlen egy olyan osztályt sem, amely a jogalanyiség attributumait, vagyis a személyiséget és a vagyoni jogi képességet nélkülözte volna. Az ismertetett kategóriák azonban nem öleltek fel minden népelemet, mert úgy a kir. várak szolgálatában, mint a magánuradalmakon élt egy, az eddigieknél alacsonyabb, uraiktól személyükre nézve és közvetlenül függő néposztály, amelyet okleveleink a *servi*, *mancipia* kifejezéssel jelölnek meg.

A *servus* a római jog recepciója révén általánosan elterjedt szóhasználat szerint *rabszolgát*, vagyis oly egyént jelent, aki nem személy, hanem dolog, aki tehát magán és főleg vagyoni jogok szerzésére ipso iure képtelen. A hazai oklevelek terminológiája azonban nem ilyen egyszerű és ezért mindenekelőtt erről kell néhány szót szólnunk.

A magyarországi rabszolgaság nagynevű történetírója, Békefi-Remig szerint ugyanis a hazai törvényekben csak a *mancipia* jelent mindig rabszolgát, a *servi* ellenben kétfős értelemmel bír, amennyiben forrásaink hol a tulajdonképeni rabszolgák, hol a szolgált (cseléd) népek jelölésére használják.⁷⁰⁾ Hogy mikor élnek vele az egyik és mikor a másik értelemben, azt Békefi szerint sem lehet legtöbbször megállapítani és ez az oka annak, hogy a rabszolgák és a szolgált népek jogviszonyai több tekintetben egybe esnek, ahol pedig eltérnek egymástól, a különbség megállapítása sokszor nehéz, sőt némely esetben nem is lehetséges.

Habár ezen álláspont mellett művelődéstörténetünk egyik legnagyobb tekintélye áll, mégsem habozhatunk kijelenteni, hogy a személyjogi helyzet megállapításánál ezt a feltevést kiinduló pontul elfogadni nem lehet. Nem lévén ugyanis semmi közelebbi támpontunk arra nézve, hogy az oklevelekben előforduló *servi* alatt mikor értünk tulajdonképeni (rab) szolgát és mikor (szabad) szolgált népeket, Békefi álláspontja

⁶⁸⁾ U. o. 75. (a. e. 301) sz. e. 1214. 76. (a. e. 302) 77. (a. e. 303) 80. (a. e. 306) 82. (a. e. 308) 91. (a. e. 317) 96. (a. e. 322) 102. (a. e. 328) 105. (a. e. 288) 106. (a. e. 289) sz. e. 1214. 115. (a. e. 177) 120. (a. e. 182) 123. (a. e. 185) 132. (a. e. 281) 134. (a. e. 283) 139. (a. e. 192) 142. (a. e. 195) 149. (a. e. 292) sz. e. 1215. 177. (a. e. 62.) 178. (a. e. 63) 179. (a. e. 64) 186. (a. e. 71) 190. (a. e. 75) 191. (a. e. 76) 199. (a. e. 84) 201. (a. e. 86) sz. e. 1219. Stb.

⁶⁹⁾ L. a 8. és 9. §§-t.

⁷⁰⁾ Békefi: A rabszolgaság Magyarországon. Akad. Ért. a tört. tud. köréből XIX. kötet.

a legalsóbb társadalmi osztály személyjogi helyzetére vonatkozó, egyébként is felette szegényes okleveles anyagunkat teljesen megfosztaná bizonyító erejétől, amennyiben a történetíró egyéni teltségétől ténnyé függővé, hogy hol kívánja figyelembe venni annak adatait, a tulajdonképeni szolgák, vagy a szolgáltató népek jogviszonyánál. Egy kisebb száma mellett is megbecsülhetetlen értékű forrásanyag eként önkényes kombinációknak esnék áldozatul, mérhetetlen kárára a történelmi tudományoknak.

Tanulmányunk ezért nem teszi magáévá Békefi álláspontját és mellőzve minden hozzáadást és fellejtést, szigorúan a forrásanyag tartalmához igazodik. Ez az anyag nem tartalmaz adatot arra nézve, hogy a servus egyik helyen más személyjogi helyzetet és társadalmi állást jelentene, mint máshol. Tanulmányunk tehát minden erre vonatkozó adatot a szolgáknak nevezett legalsóbb társadalmi osztály személyjogi helyzetének megrajzolásánál vesz figyelembe. Meggyőződésünk szerint a mondott körülményekre való tekintettel ez a legmegnyugtatóbb eljárás és a történelmi igazságot akkor sem sérti, ha Békefi álláspontja helyes fellejtés, mert ebben az esetben is az a körülmény, hogy okleveleink gyakran közös néven emlegetnék a tulajdonképeni szolgákat és a cseléd (szolgáltató) népeket, kétségtelenül tenné, hogy sem társadalmi állásukra, sem személyjogi helyzetükre nézve a két réteg között lényeges és mélyreható különbség nem lehetett. Az egyébként is teljesen szétválaszthatatlan anyag helytel-közzel való megtalálási összekeveredése tehát a történelmi igazságot és a való tényeket sokkal kevésbé homályosíthatja el, mint annak többé-kevésbé önkényes selejtezése és szétválogatása.

Mindezek előrebocsátása után térjünk át okleveles adataink ismertetésére.

Történelmi tény, hogy azokat, akik a szolgáknak mondott néposztályhoz tartoztak, hazánkban is dolgozva anyanánt adták-vették, akár csak a római birodalom rabszolgáit. Már Ibn Rosteh és Gardézi tudósításaiban olvassuk, hogy a magyarok (a nemzeti szervezeten korábban) rabszolgáikkal élénk kereskedést üznek,⁷¹⁾ Szent István pedig a birtokokát mindig az ottlakó szolganépekkel együtt adományozta,⁷²⁾ úgy hogy azok felsorolását Karácsonyi János Szent István okleveleinél a valódiság egyik kritériumának tekinti.⁷³⁾ Ez a szokás az Árpád-kor későbbi századaiban sem változott meg, a *servinek* nevezett néposztály az egész korszakon át *traditio* és *rei vindictio* tárgyai gyanánt szerepel.⁷⁴⁾

⁷¹⁾ L. Marczali: A magyar honfoglalás kútfoi.

⁷²⁾ Ez a viszonyok kikerülhetetlen következménye volt, hiszen a földműveléshez alig értő magvassár számára földművelő lakosság nélkül az ingatlanoknak semmi értékük sem lett volna. L. Erek: A helyhatósági önkormányzat.

⁷³⁾ L. Karácsonyi: Szent István oklevelei: Az álláspont kritikája. Erdélyi: A pannonhalmi szent Benedekrend tört. I. k.

⁷⁴⁾ Pl. Knauz: Mon. Strig. I. 88. 1138. Wenzel: I. 62. 1152. Horváth Á.: A dipl. írástan alapvonalai. 113. old. 1198. Hazai Okmt.: V. 1. 1199. 4. 1201. VI. 8. 1212. Wenzel: VI. 466. 1229. 499. 1231. Hazai Okmt. VIII. 420. 1235. Horváth: Oklevéltani Jegyzetek II. 114 l. 1246. Hazai Okmtár. VI. 75. 1252, 80. 1254. VII. 51. 1256. Fejér: IV/1. 307. 1243. Hazai Okmt. VII. 51. 1256. Horváth: Oklt. Jegyz. II. 117. 1270. 120. 1278. 122. 1283. Hazai Okmtár. 1282. 1283. Fejér: VII/3. 94. 1290. Hazai Okmt.: VII. 295. 1300. Stb.

A látszat tehát az, mintha a szolgák hazánkban is teljesen dolog számba mentek volna, akár csak az ókorban a római jog uralmi területén. A látszat azonban, mint gyakran, ezuttal is csalóka.

Az idézett okleveles esetek ugyanis jogtörténelmünk alapos ismerete mellett a szolgák jogtárgyiségát egyáltalában nem bizonyítják. A középkori jogrendszereknek éppen az az egyik legjellemzőbb vonása, hogy a legszorosabb személyi függőséget a jogképesség teljes abszorbeálása nélkül is meg tudták valósítani, s bizonyos vonatkozásban, ott, ahol a társadalmi és gazdasági érdekek úgy kívánták, egyes embereket és osztályokat dologi jogoknak is alá tudták vetni anélkül, hogy az embernek, mint jogtárgynak a római jog rabszolgaságához hasonló rendszerét kiképezték volna. Csak így lehet megérteni azt a sajátos jelenséget, hogy a középkorban nemcsak a szolgákat ádták-vették dolgok gyanánt, hanem a szolgálóosztály felszabadítottjait, a libertusokat és azok leszármazóit: a libertinusokat is,⁷⁵⁾ nem képezvén ebben a tekintetben kivételt a libertinusok legelőkelőbb rétege, az udvarnoki osztály sem,⁷⁶⁾ amely pedig — amint alant látni fogjuk — okleveleink tanúsága szerint úgy ingatlan, mint ingó javakkal, jobbágysággal bírt, vagyoni jogi perекet saját személyében folytathatott, jogképessége tehát egyike jogtörténelmünk kétségtelen és vitathatatlan tényeinek. Csak így találunk magyarázatot arra, hogy a pécsváradi apátság alapítólevele a szabad népeket ép úgy tulajdonába adta a monostornak, mint a szolgákat,⁷⁷⁾ és hogy bár ritka kivételként, de előfordult hasonló eset a várnépek-nél,⁷⁸⁾ sőt I. Lipótnak a jászkun redemptió révén annyira hírhedtté vált 1702. évi diplomája szerint a jászoknál és a kunoknál is,⁷⁹⁾ akik pedig mint a hármasszabadság terület lakói a XVIII. században, amikor adományozásuk történt, már testületi nemességet élveztek.⁸⁰⁾ És végül csak így érthetjük meg igazán a középkor egyik legjellemzőbb jogintézményét: a földhöz kötött jobbágyságot, amely habár mint élő tartozék, csak a birtokokkal együtt — szintén dolog gyanánt adható-vethető volt, de magán, s főleg vagyoni jogokat azért szerezhetett, magánjogi szempontból tehát mégis csak személy volt.⁸¹⁾

⁷⁵⁾ Pl. Pannonhalmi Okt.: Capsa 26. C. 1131—1141. Fejér: II. 82. 1137. 198. 1181. Horváth A.: Okt. jegyz. II. 113. 1198. Fejér III/1. 58. 1208. 70. 1209. Pannonh. Okt.: Capsa 5. F. 1210. H. Okt. VI. 8. 1212. Fejér: III/1. 153. 1214. 325. 1221. H. Okt.: II. 2. 1228. III. 8. 1246. Horváth: Okt. jegyz. II. 114. 1246. 120. 1278. Stb.

⁷⁶⁾ Így pl. arról, hogy Szent István udvarnokokat adományozott a pannonhalmi apátnak, említést tesz az apát és népeinek jogviszonyát rendező 1233-iki választott bírói ítélet 9. pontja. (pannon. Okt. Capsa 28. C.) V. ö. Fejér: II. 45. 1108. Pannonh. Okt. Capsa 31. Y. 1150. Wenzel: VI. 164. 1186. Pannonh. Okt. Capsa 1. F. 1225.

⁷⁷⁾ „monasterium dotavimus terris, silvis, piscinis, vineis, villis, populis, tam liberis, quam servis.” — Karácsonyi: Szent István oklevelei.

⁷⁸⁾ Fejér: III/2. 11. 1225. Mon. Strig. I. 265. 1227. Pannonh. Okt.: Capsa 5 Bb. 1231.

⁷⁹⁾ Liber Regius: XXV. 533-536.

⁸⁰⁾ L. Ereky: I. m.

⁸¹⁾ Hogy az idézett példák különböző korszakokból valók, az nézetünk szerint mit sem von le bizonyító erejükből, mert a középkori jog említett jellemvonása végighúzódik valamennyi korszakon át és az a körülmény, hogy hivatkozásaink 6-7000 évet felelnek, éppen ezt a tényt bizonyítja.

Nézetünk szerint tehát egyedül az a körülmény, hogy olykor-olykor vagyongajoknak tárgyai is lehettek, egymagában nem alkalmas a személyiség hiányának megállapítására. És pedig nemcsak a hazai, de a külföldi jogban sem, mert több külföldi jogvidéken is ismeretes volt a földhöz kötött szabados fogalma. Ezek az ingatlanok tartozékai lévén, azok átnuházásakor teljesen osztoztak jogi sorsukban és mint a dolgok kiegészítő részei, azokkal együtt vagyongajok uralma alatt állottak, emellett azonban saját vagyonnal birtak és abból tizedet is szolgáltattak.⁸²⁾

Ha tehát a szolgák igazi magánjogi helyzetét akarjuk megismerni, egyéb adatokat kell keresnünk. Sajnos, okmánytáraink ezekben az egyéb adatokban felette szegények, aminek egyik oka bizonyára az, hogy a szolgák ha jogilag képesek is voltak vagyongajok szerzésére, szegénységük folytán erre gyakorlati lehetőségük alig volt. Néhány morzsát azonban mégis sikerül összeszednünk és ezek a morzsák is elegendők arra, hogy a szolgálósztyál vagyongjogi képessége mellett tegyenek tanúságot.

Már Géza királynak a Garam (Gron) völgyi apátságot alapító 1075-ben kelt oklevele szól ugyanis a szolgák tizedéről, amelyet az egyháznak ép úgy fizetni kötelesek, mint a szabadok.⁸³⁾ Tizedet azonban csak az adhatott, akinek magának is volt valamije, vagy aki a fennálló társadalmi rend keretei között legalább is képes volt jogilag arra, hogy tulajdont szerezhessen. A tizedfizetési kötelezettség tehát a vagyongjogi szerzőképeséget feltételezi és így, egymagában is vitathatatlan és megdönthetetlen történelmi bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a magyar jogélet a szolgák vagyongjogi személyiségét már a XI. század végén sem tagadta, arról tehát, hogy őket, — mint a római jog — dolgoknak tekintette volna — történelmi emlékeink beható ismerete mellett — szó sem lehet.

A szolgák tizedfizetési kötelezettsége előfordul kevéssel később Szent László I. törvénykönyvében is, mely a 40. fejezet 5. §-ában róluk mint tulajdonosokról, azaz mint vagyongjogi alanyokról szól,⁸⁴⁾ — a garamvölgyi apátság alapítólevele azonban jogtörténetileg értékesebb, mert világosan tanuskodik arról is, hogy a szolga saját személyében volt szerzőképes, a hazai jog tehát a római jognak azt a tételét سرا recipiálta, amely szerint a szolga nem önmagának, hanem mindent urának szerzett. A tizedet itt ugyanis az apátságnak a saját szolgái adták, ha tehát mindazoknak az ingóknak, amelyekkel az említett apátság szolgái birtak, nem a szolgák, hanem urí jogán az apátság lett volna a tulajdonosa, úgy az apátság önmagának fizetett volna tizedet, mint a tizedszedésre jogosult egyházi személy és annak szolgáltatására kötelezett tulajdonos, hitelező és adós lett volna egy személyben, ami

⁸²⁾ L. Nagy, Károly száz capitularéinak a tizedre vonatkozó rendelkezéseit. Pertz: Mon. Germ. Hist. Legum sectio II. Tom. I. 69.

⁸³⁾ „Praeterea ego magnus, qui et Geisa gracia dei panoniorum rex consecratus auctoritate regali concedens statui ut ecclesia illa decimas suas omnes et omnium hominum suorum, tam liberorum quam servorum, ubique hoc in regno existencium habeat.” Knauz: Mon. Strig. I. 53. 1075. U. a. Fejér: I. B. 428. II. Istvánnak a Mon. Strig. I. 81 és Fejér II. 67. oldalán közölt átirata hamisítvány. L. Fejérpáthy: II. István oklevelei. 29-43. old.

⁸⁴⁾ „...servis, qui per se habent domos, accipiant decimationem, de omnibus quae habent.” Szent. L. I. 40. fej. 5. §.

teljes képtelenség. Az ellenkező kizárásának módszerével elként kétségtelen történelmi ténynek ismerhetjük fel, hogy hazai jogunk szerint a *szolgák már a XI. században saját személyükben szerzőképesek voltak*, jogrendszerünkben tehát mint jogképes személyek foglaltak helyet.

Sajnos a XI. és XII. századból erre nézve a fizedfizetési kötelezettség ugyyszólván egyetlen történelmi emlékünknél és csak a XIII. század elejéről sikerül további okleveles adatokkal kiegészítenünk.

Igy a Váradi Regestrum 102. (a. e. 328) sz. esete arról tudósít bennünket, hogy a *Szigeti (Sciquetij)* faluból való *Pál* a tüzes vas meghordozása által bizonyította, hogy két lovat *Mica comes szolgájára, Scemelre átruházott.*⁸⁵⁾ A latin eredetiben használt *tradere* kifejezést illetőleg alig lehet kétség aziránt, hogy az a tulajdoniognak átadással való származékos átruházását (*traditio*) jelenti, — a szolga tehát ezen értelmezéssel tulajdonjogot szerző fél gyanánt áll előttünk. *Nem állítjuk, hogy a regestrumnak ez a néhány sora feltétlen bizonyíték a szolgák tulajdonszerzési képességére*, de ismerve a garamvölgyi apátság alapítólevelét és Szent László törvényének 40. fejezetét, amely a képességükre világosan utal, nem látunk elfogadható okot arra nézve, hogy a tüzespróbalajstrom 102. sz. esetét az önként adódó, legtermészetesebb értelemmel szemben — másként magyarázzuk.

Ennek az értelmezésnek nem áll útjában a 144. (a. e. 197.) sz. eset, amelyben a szabad voltát vitató szolgáló (*ancilla*) mellett a perbeni szabadságpédő (*tutor libertatis*) szerepel, mert eltekintve attól, hogy *ezt nem a bíró rendelte ki, hanem maga a szolgáló nevezte meg*⁸⁶⁾ és így inkább procuratornak tűnik fel, mintsem a perképesesség hiánya folytán szükséges személynek, — még ha úgy értelmeznők is ezt az esetet, vagy egyéb adatok alapján sikerülne is történelmi tényként megállapítanunk, hogy a szolgák saját személyükben statuspert nem folytathattak és az ilyen perben — ép úgy, mint a római jog szerint dolgoznak tekintett rabszolgák — *tutor libertatisra* szorultak, ebből még nem lehetne állapos és biztos következtetést vonni arra nézve, hogy a vagyoni jogi ügyleti képességet is nélkülözték. Hiszen a személyjogi perek, — mint a legsúlyosabb természetűek, — még napjainkban is, — ha nem is épen a perképesesség szempontjából — különleges eljárási szabályok alatt állnak, még inkább állhattak tehát ilyen szabályok alatt a középkorban, amikor az egész társadalmi szervezet alapjait képező jogviszonyok érintésével az egyéni jelentőségén is felülemelkedtek.

1219-ben ugyancsak a Váradi Regestrum 205 (a. e. 90) sz. feljegyzése szerint *Salad fia György saját személyében perli be Kozma szolgáját, Filekát* egy serviensének állítólagos megölése miatt. Figyelemmel arra, hogy az emberölés ebben a korban még nem volt közbűntett, mert a bűntől és egyéb egyházi büntetéstől eltekintve közmegegyezésben nem is részesült, mindössze a lényegében kártérítést képező vérdíj megfizetésére kötelezett és *Salad fia György is a perrel kétségtelenül ezt a magánjogi kártérítést kereste, ezt a pert is helyesen vagyoni jogi természetűnek kell tekintenünk.* Minthogy pedig *vagyonjogi perben csak az állhat,*

⁸⁵⁾ Paul de villa Sciquetij, portato ferro iustificatus probavit se duos equos in vadio acceptos, servo Mice comitis, scilicet Scemel... tradidisse... Váradi Reg. Nr. 102. (prius 328) 1214.

⁸⁶⁾ „...Illa vero dixit tutorem sue libertatis, nomine Gunuzt.” U. o. 144 (a. e. 197.). sz. e.

aki peren kívül vagyonjogok alanya lehet, az idézett eset szintén arról tanuskodik, hogy a szolgálki jogalanyiságát — in principio — a XII. századbéli magyar jogszokás korántsem tagadta.

Végül a pannonhalmi apátság újabbán szerzett birtokainak 1221. évi királyi megerősítéséről kiadott oklevélben is olvasunk a szolgálki szőlőiről és földjeiről,⁸⁷⁾ amely ténynek jogtörténeti jelentőségén mit sem változtat az a körülmény, hogy az oklevélben említett szolgálki földeket műveltek, foglalkozásukra nézve tehát a szabad parasztokhoz állottak közelebb, mert a jogi értelemben vett osztályhelyzetet a foglalkoztatás köre nem befolyásolja.

Találunk azonban ellenkező adatokat is. A többször említett Váradi Regestrum 190 (a. e. 75) sz. esetében 1219-ben a váci egyház egyik szolgáljától elvett ingókat nem a szolga perli saját személyében, hanem az egyház udvarbirája, az alperes az utóbbi javára köt a perben egyességet, s annak teljesít. Arra nézve, hogy magánjogi meghatalmazás esete forgott volna fenn, a feljegyzés utalást nem tartalmaz, s így a látszat valóban az, mintha a szolga tényleges hatalmában volt ingók birtokának és tulajdonának nem ő, hanem az ura lett volna az alanya. És említés történik okleveleinkben arról is, hogy ha a szabadosok büntetésből szolgaságra vettetnek, vagyonjogaik — nyilván ipso jure — urukra szállnak, ami ellentétben a fenti adatokkal — kétségtelenül a szolgálki magánjogi személyiségének tagadására mutat.⁸⁸⁾

De kérdés, vajon van-e ezeknek az ellentéteknek különösebb jogtörténeti jelentőségük? Szerintünk nincs. Mert még ha legmesszebbre megyünk is azoknak mérlegelésénél, nem következtethetünk belőlük mást, minthogy a szolgálki személyjogi viszonyait illetőleg a szokás bizonyos tekintetben ingadozott, de semmiesetre sem állapíthatjuk meg azt, hogy a szolga hazánkban sem volt jogalany. Történelmi emlékeink ugyanis nem adnak jogot arra a feltevésre, hogy a tízedfizetési kötelezettségben és a többi ismeretelt okleveles esetében a szolgálki vagyonjogi személyiségének csak a kezdetét, első gyökérverését lássuk, mert legalább is ugyanannyi joggal feltételezhetjük azt az éppen ellenkező esetet is, hogy a személyiség hiányára mutató okleveles adatok jelzik a jogtárgyiság elvén felépülő rabszolgaságnak első — de sikertelenné vált — gyökérverési kísérleteit. De egyébként is, a jogszokás ingadozásainak egy fejletlenebb forgalmu, az egyes emberek állandó és általános érintkezését nélkülöző társadalomban nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítanunk, mert azok ott a dolog természetéből kifolyólag igen gyakoriak és történelmi értékük túlbecsülése az egyes esetek ellentétes volta dacára is tisztán jelentkező, általános szokás elhalványodására vezethet.

⁸⁷⁾ „...Donationem (!) igitur, quam Cathu prenominato monasterio fecit, hec est: ...Item duos servos cum vineis, quas colebant, ut annuatim cum tunella vini serviant suas exsequias. Item servum, nomine Ceplet... cum vinea, quam colit... Preterea... dedit servum... cum terra ad culturam... ut singulis annis suas exsequias faceret in festo Sancti Michaelis in bove trienni et centum panibus et tunella cervisie. Preterea servum... cum vinea Ecchu.” Pannonhalmi Okt. Capsa 4. B.

⁸⁸⁾ „...hoc tamen addito, quod... in servorum jugum et servitutem sicut contumaces et toties rebelles merito redigentur, terra etiam eorundem, sicut et ipsi in jus abbatis cessit perpetuo possidenda.” András országbíró egyik 1239-iki ítéletéből a pannonhalmi oklevéltár Capsa 6Gg. jelz. átiratából.

Döntő jelentőségűvé ez az ellentét csak akkor válhatnék, ha elfogadnók Békefi álláspontját és feltételeznők, hogy a jogalanyiságra mutató történelmi adatok a *servus* szóval nem a tulajdonképeni szolgát, hanem a szolgáló, cselédembert jelölnék, míg a jogtárgyiságra vonatkozóak ugyanezen szó alatt mást, azaz rabszolgákat értenek. Az *árpádkori magyar személyjog képe végső fokban tehát attól függ, hogy a jogtörténet elfogadja-e Békefi álláspontját* vagy pedig elveti azt. Előző esetben tovább is szólhat a szó klasszikus értelmében vett rabszolgaságról, míg az utóbbiban ezt a fogalmat ki kell rekeszteni. *Tanulmányunk ezt a második esetet választotta* a fenti okokon kívül még azért is, mert figyelemmel arra a következő fejezetben kidomborítandó tényre, hogy az árpádkori magyar társadalom nem zárt osztályokra, hanem számtalan egymásba folyó, jogilag pontosan el nem határolt rétegre tagozódott, ezt találta valószínűbbnek és közelebb fekvőnek a történelmi igazsághoz.

A felszabadított rabszolga hazánkban sem lett rendszerint azonnal teljes jogu magyarrá, hanem mint *szabados (libertus)* többé kevésbé függő helyzetben maradt urával és annak továbbra is tartozóit bizonyos szolgálatokkal, amelyek legtöbbször leszármazóit (*libertini*) is terhelték. (Pl. torlók, dusnokok.) Ezek a szolgálatok igen sokfélék és különbözőek voltak, úgyhogy határozott szabályt rájuk vonatkozólag nem lehet felállítani. A zömét ennek az osztálynak az u. n. *udvarnokok* képezték, akik elég sűrűn előfordulnak okleveleinkben, mintegy bizonyosságul annak hogy elterjedt és népes osztály lehetett.

Hogy a *libertusokat* és a *libertinusokat* ép úgy *dolgok gyánánt adták-vették, mint a servusokat*, azt már láttuk.⁸⁹⁾ De láttuk ennek kapcsán azt is, hogy a jogképeség és a személyállapot kérdésénél ez a szempont döntő nem lehet, a történelmi tények megállapítása végett tehát itt is más adatokat kell keresnünk.

Igyekezünk mindenekelőtt a szabadosok osztályát a hozzá legközelebb álló társadalmi rétegtől: a szolgálóosztálytól elválasztani. Szerafin fia András országbírónak egy 1239-ből származó ítéletlevele érdekesen állítja szembe a két társadalmi osztály személyjogi helyzetét, amennyiben a pereszes kajári szabadosokra nézve a bírói döntés szankciójaként kimondja, hogy ha bíróilag megszábotott kötelezettségeiket a kitűzött határidőig nem teljesítik, büntetésből a *servus*-ok igájába és szolgaságába vettessenek vissza. (*In servorum jugum et servitutem merito redigentur*.)⁹⁰⁾ Itt tehát világos adattot nyerünk arra nézve, hogy a kétféle személyállapot különböző volt, mert az idézett szankciónak csak úgy lehetett értelme, ha a szolgáló személyjogi helyzete kedvezőtlenebb lett volna a szabadosokénál. Hogy azonban ez a különbség miből állott, azt az ítéletlevélből nem tudjuk meg és eleendő történelmi adatunk egyáltalában nincs arra nézve, hogy a két osztály személyjogi határvonalát pontosan meghúzhassuk. A kalocsai káptalannak egyik 1292-ből eredő oklevelében ugyan azt olvassuk, hogy a *libertinusok* — szokás szerint — egy márkával megválthatták magukat,⁹¹⁾ tekintettel azonban arra, hogy a *jus peculii* kifejlődésével a

⁸⁹⁾ L. a 75. 76. sz. jegyzetet.

⁹⁰⁾ Pannonhalmi Okt.: Capsa 6. Gg. (átirat).

⁹¹⁾ „...singuli datis singulis marcis, ut mos est libertinorum, se possint liberare.” Hazai Okmt.: IV. 801. 1292.

megváltás a rabszolgáknál, még a személyiségüket legmerekebben tagadó római jog szerint is lehetséges volt — ez a tény egymagában nem igen alkalmas a szabadosok és a szolgák osztályának pontos elhatárolására. Valamivel többet mond talán az a körülmény, hogy a szabadosok kötelezettségeinek pontos körülírásával gyakrabban találkozunk,⁹²⁾ mert ez a tény arra látszik mutatni, hogy nem állottak teljesen uruk hatalma és önkényes rendelkezése alatt, — értékét erősen csökkenti azonban az a körülmény, hogy a korlátlan rendelkezési jog a libertinusokkal szemben is előfordult,⁹³⁾ és viszont a szolgák kötelezettségeinek pontos körülírására is van példa okleveles anyagunkban⁹⁴⁾ Nem valószínűtlen tehát az a feltevés, hogy a hazai jogban, amely a XI—XII. században több vonatkozásban még csak fejlődő jog volt — „szolgák és szabadosok osztálya között szabatos határvonal még ki sem alakult és ez az oka annak, hogy azt a történelemben hiába keressük.

Ami pedig a szabadosokra vonatkozó egyéb magánjogi emlékeinket illeti, ilyenek nagyobb számban egyedül az udvarnokokra nézve maradtak fenn, úgyhogy részletesebb képet mindössze róluk rajzolhatunk. Magánjogunk történetére nézve azonban ez a csonka kép is feltehetően becses, mert tudvalevőleg az Árpádkor udvarnokjai képezték a később kialakult *causáges jobbágy--parasztosztály gerincét.*⁹⁵⁾ — és így a rendiség korának magánjogi viszonyaira vonatkozó ismereteinket éppen az udvarnokokra vonatkozó adatok gazdagíthatják leginkább.

Ezekből, valamint a szabadosokra vonatkozó szórványos adatokból közöljük a következőket:

1131 körül András volt veszprémi prépost több szabadost *földjeikkel és egyéb hasznát hajtó jogosítványaikkal együtt* hagományoz Szent Márton egyházának.⁹⁶⁾ 1151-ben (?) bizonyos udvarnokok *keresettel lépnek fel* Szent Márton egyháza ellen egy II. Géza király által adományozott birtokra nézve (ab ecclesia distrahere laborant)⁹⁷⁾ 1201-ben a varsánvi udvarnokok *perelnek* be őt szerzetest azért, hogy bírósággal közéjük tartozóknak mondattassanak ki.⁹⁸⁾ 1220-ban a királyi udvarnokok *peregyességet kötnek* a szentmártoni apáttal és káptalannal egy Fen nevű birtok tárgyában.⁹⁹⁾ 1221-ben az esztergomi udvarnokok *birtokperben állanak* az esztergomi káptalannal.¹⁰⁰⁾ 1222-ig a gönyői kir. udvarnokokat egy bizonyos dunaszakaszon *halászati jog illette.*¹⁰¹⁾ 1225-ben III. András király ugyancsak a gönyői udvarnokok közül min-

⁹²⁾ Pl. Fejér: II. 88. 1137. III/1. 70. 1209. 153. 1214. 325. 1221. Stb.

⁹³⁾ Pl. Fejér: III/1. 58. 1208.

⁹⁴⁾ Pl. Pannonh. Oklt. Capsa 4. B. Vonatkozó rész közölve a 87. sz. jegyzetben.

⁹⁵⁾ Hóman: I. m.

⁹⁶⁾ „...dedit ecclesie... XXXV (III.) homines liberos... cum terra et omnibus eorum utensilibus” Pannonh. Oklt. Capsa 26. C.

⁹⁷⁾ U. o. Capsa 31. X.

⁹⁸⁾ U. o. Capsa 19. V.

⁹⁹⁾ U. o. Capsa 6. F. (1237. évi átirat.)

¹⁰⁰⁾ Fejér: III/1. 346.

¹⁰¹⁾ Ezt II. Andrásnak egyik adománylevél emliti meg: „...tertiam partem Danubii et piscature, que Tonya dicitur hangarice, que ad... udvornicos nostros de villa Gueneu pertinebant... ecclesie Sancti Martini perpetuo contulimus possidendas.” Pannonhalmi Oklt. Capsa I. A. 102. U. o. Capsa I. F.

den földbirtokukkal együtt (*cum tota terra sua*) adományoz 30 mansiót Szent Márton egyházának.¹⁰²⁾ 1226-ban a királyi udvarnokok másodizben támadják meg perrel Miklós nádor előtt a Szent Márton apátság Feny nevű birtokát.¹⁰³⁾ 1226 körül a pannonhalmi apátság udvarnokai királyi ítéletet kérnek urukkal szemben szolgálataik rendezésére,¹⁰⁴⁾ a somogyi kir. udvarnokok pedig, miután előbb hosszasan pereskedtek egy malom miatt, Uriás apáttal két malomukat kölcsönösen elcserélik.¹⁰⁵⁾ 1233-ban a szentmártoni apátság udvarnokai választott bírói eljárás során panaszokat emelnek uruk ellen vagyoni jogi természetű szolgáltatásaik tárgyában.¹⁰⁶⁾ 1236-ban Bertalan veszprémi püspök, mint az udvarnokok birtokainak és egyéb jogainak bíróját ítélik meg Somogy és Zalamegyék birtokviszonyai felett.¹⁰⁷⁾ 1237-ben a huinari udvarnokok egyességet kötnek Miklós, Simon és Micud comesekkel a székesfehérvári káptalan előtt bizonyos szőlőkre nézve,¹⁰⁸⁾ míg a vasvármegyei egyház udvarnokai és káptalanja között peregyesség alapján határrendezés történik.¹⁰⁹⁾ 1239-ben a kajári szabadosok ellentmondanak Uros szentmártoni apátnak, aki ottani földjét el akarta a községtől különíteni,¹¹⁰⁾ és Dénes nádornak az ellentmondásra keletkezett perben hozott ítéletét András országbíró ugyanazon évben azzal a büntető szankcióval tartja fenn, hogy az alperesként perben álló szabadosok további ellenszegülés esetére a szolgáltság igájának vettessenek alá, földjeik pedig urukra (az apátra) szálljanak.¹¹¹⁾ 1254-ben a Fen helységben lakó udvarnokok határperben állanak a szentmártoni apátsággal,¹¹²⁾ Miklós tálnokmester pedig az egész országban vizsgálat tárgyává teszi az udvarnokok birtokviszonyait és feljegyzi, hogy a somogymegyei udvarnokoknak jobbágyaik is voltak.¹¹³⁾ 1256-ban IV. Béla király határt rendez a hegymegosi és keszi-i kir. udvarnokok, valamint a pannonhalmi apátság birtokai között.¹¹⁴⁾ 1269-ben a csallóközi udvarnokok birtokperben állanak a salamonvatai nemesekkel.¹¹⁵⁾ 1272-ben a kerchai kir. udvarnokok folytatnak hasonló tárggyú pert az apáczasomlyói szolgánépekkel,¹¹⁶⁾ végül 1273-ban a pannonhalmi apátság tordi udvarnokai az általuk indított perben birtokjogi egyességet kötnek az apátsággal.¹¹⁷⁾

Habár ezek az adatok az udvarnokok és egyéb szabadosok magánjogi viszonyaira vonatkozó történelmi emlékeinknek csak csekélyebb töredékét képezik, — úgy hisszük, teljesen elegendők annak bizonyítására, hogy vagyoni jogokat szerezhettek, ily ügyleteket köthettek és ily

¹⁰²⁾ U. o. Capsa 5. Gg. jelz. átiratból. (1229.)

¹⁰³⁾ U. o. Capsa 28. E.

¹⁰⁵⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 5. Gg. jelz. átiratából. (1229.)

¹⁰⁶⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 28. Gg. V. ö. Capsa 28. C. 9. P.

¹⁰⁷⁾ Wenzel VII. 22. 23.

¹⁰⁸⁾ U. o. VII. 46.

¹⁰⁹⁾ U. o. VII. 49.

¹¹⁰⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 6. Ee.

¹¹¹⁾ „...terra etiam eorundem... in jus abbatis cessit perpetuo possidenda.” Pannonhalmi Oklt. Capsa 6. Gg. (1399 évi átirat.)

¹¹²⁾ U. o. Capsa 33. Y.

¹¹³⁾ U. o. Capsa 15. A.

¹¹⁴⁾ U. o. Capsa 10. G.

¹¹⁵⁾ Wenzel: VIII. 232.

¹¹⁶⁾ U. o. VIII. 402.

¹¹⁷⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 32. 3.

tárgyu pereket saját személyükben folytathattak, jogképességük és jogalanyiságuk tehát úgy az anyagi, mint a törvénykezési jog terén általános elismerésre talált.

Ennek megállapítása után tehát áttérhetünk az utolsó társadalmi osztálynak, az idegen vendégek személyjogának vizsgálatára.

6. §. A vendégek és a városi polgárok.

Hazánkban a honfoglaláskor óriási lakatlan területek voltak, s így az idegen népelemek bevándorlására természetes lehetőség adódott. Királyaink mindig szívesen is látták az ily jövevényeket, akik leginkább iparos emberekből állván, nagy hasznára voltak az iparhoz még egyáltalában nem értő magyarságnak és így úgy gazdasági, mint művelődési szempontból csak előnyére váltak az országnak. Ezeket az idegeneket okleveleink *vendégeknek (hospes)* nevezik,¹¹⁸⁾ ami figyelemmel arra, hogy a vendégjogot a legkevésbé művelt népek is nagy tiszteletben tartották, egymagában is világos jele annak, hogy a nemzet idegen voltuk miatt nem tekintette őket jogtalanoknak.

Ez egyébként a tények logikájából is annyira kikerülhetetlenül következik, hogy szinte feleslegesnek látszik bizonyítani. Rabszolgáinak, jogtalan páriáinak nem jött volna ebbe az országba senki, a települések tehát az idegenek személyiségének, magán-, s főleg vagyoni jogi képességük elismerése nélkül létre sem jöhettek volna. Ez oly világos tény, mely minden ellentmondást eleve kizár.

Állításunk helyességéről azért természetesen okleveles anyagunk vizsgálata útján is meggyőződhetünk. Okmánytáraink tele vannak ugyanis királyi levelekkel, amelyek a vendég telepéseknek különböző jogokat adnak,¹¹⁹⁾ az tehát, hogy jogok szerzésére képesek voltak, annál inkább vitathatatlan történelmi tényként áll előttünk, mert magánjogi ügyleteikről is maradtak okleveles emlékeink.¹²⁰⁾

A vendégek voltak az ősei az Árpádkor vége felé kialakulásnak indult *polgári osztálynak*, amely később a rendi szervezet megizmosodásával a nemesi és a jobbágyi (paraszt) osztály között helyezkedett el. A polgárság úgy köz-, mint magánjogi szempontból a vendég-kiváltságok alapján fejlődött önálló osztállyá és így korszakunkban külön nem is kell róla szólnunk.¹²¹⁾

¹¹⁸⁾ A vendégeket már a pannonhalmi apátság alapítólevele (1001) is említi, bizonyságául annak, hogy a települések már a XI. században kezdetüket vették. (Pannonhalmi Oklt. Capsa 13 Littera A. külön acélszekrényben be-
rámázva).

¹¹⁹⁾ Pl. Gr. Teleki család Okmt.: I. 1. 1206. Wenzel: I. 93. 1207, 261. 1233. 285. 1236. Teleki Okmt.: I. 3. 1238. Wenzel: VII. 103. 1240. Wenzel: XI. 323. 1242. Hazai Okmt.: VI. 42. 1244. Wenzel: VII. 281. 1249. Hazai Okmt.: VI. 76. 1254. Wenzel: III. 5. 1261. VIII. 5. 8. 9. 1261. XI. 499. 1261. VIII. 31. 1262. XI. 532. 1264. VIII. 126. 1265. 1260–1270. Hazai Okmt.: VIII. 127. 1270. VI. 157. 1269. IV. 63. 1283. 79. 1291. Wenzel: V. 20. 1291. Wenzel: V. 269. 1290–1301. Stb.

¹²⁰⁾ Pl. Wenzel: VII. 459. 1257,

¹²¹⁾ Az árpádkor vége felé már a polgárok is elég sűrűn előfordulnak a különböző magánjogi ügyletekben. Így pl.: Wenzel VII. 139. 1243. 519. 1259. Mon. Strig. I. 525. 1265. Wenzel: VIII. 252. 1269. IX. 132. 1275. Szentpétery: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei; 128. I. 1277. Wenzel: X. 11. 1290. Házi: Sopron szabad kir. város tört. I. R. oklevelek. I. 14. 1296. Wenzel XII. 571. 1295. 578. 1295. 652. 1299. Stb.

7. §. Az árpádkori személyjog rendszere.

Ismerve már most azokat az okleveles adatokat, amelyek az árpádkori társadalom egyes osztályainak magánjogi viszonyaira nézve rendelkezésünkre állanak, kíséreljük meg azok alapján rekonstruálni az árpádkori személyjog rendszerét.

Eddigi vizsgálataink során már tapasztaltuk, hogy az árpádkori társadalomnak nem volt egyetlen egy olyan rétege sem, amelynek magánjogi személyiségét mereven tagadta volna a jogszokás. Oly jogtételt, amely szerint jogképességgel egyáltalában nem bírtak volna, — történelmileg még a *servi*-nek nevezett néposztályra nézve sem tudunk kimutatni, sőt az árpádkori jogéletnek az a néhány töredéke, mely rájuk vonatkozólag fennmaradt, már a XI. század végétől kezdve, épen az ellenkezőjére nyújt pozitív adatot.

Ez a jogtörténeti tény pedig rendkívül fontos azért, mert gondolkodóba ejtheti a történetírást a tekintetben, hogy a *tulajdonképeni rabszolgaság, mint jogintézmény, egyáltalában ismeretes volt-e hazánkban?*⁹⁾ Mert igaz ugyan, hogy jogtörténetünk egyöntetű álláspontja szerint hazánkban a rabszolgaság jelentékenyen enyhébb volt a nyugateurópai-nál, — de viszont igaz az is, hogy a rabszolga a római jog recepcióján révén általánosan elterjedt fogalom szerint *jogilag oly embert jelent, akinek magán s főleg vagyonjogi személyisége nincs és a rabszolgaság oly jogintézményt mely az emberek bizonyos csoportjától a jogszerzés lehetőségét a principio megtagadja. Már pedig ilyen jogintézmény létezésére nincs elegendő történelmi bizonyítékunk.*

Az a szinte önként kínálkozó ellenvetés ugyanis, hogy a rabszolgaság hazánkban azokban a régebbi időkben divott, amelyekről jogtörténeti emlékeink nem maradtak, nem több pusztá fellevésnél. Magánjogunk múltjának ismerete mellett nem lehet állítani, hogy a szolgáló néposztályoknak a XII—XIII. századból ismeretes és a rabszolgasornál oly lényegesen kedvezőbb jogi helyzete a régebben hazánkban is virágzott rabszolgaságnak — talán a kereszténység hatása alatt — enyhébbre változott alakja, mert hogy e néposztályok jogi helyzete régebben más és főleg szigorúbb lett volna, azt nem tudjuk, következésképpen nem tudhatjuk azt sem, hogy a mondott társadalmi rétegek személyjogi viszonyaiban a XII. század előtt következett-e be és milyen változás. Nem valószínűtlen, hogy volt ilyen átalakulás, hiszen a rabszolgaság a primitív népeknél általában mindenütt előfordult, de azt történelmi ténynek beállítani, — pusztán ezen az alapon — még sem lehet.

De ha való is lenne, hogy a szolgáló néposztályok jogalanyiságát hazánkban sem kezdettől fogva ismerte el a jogszokás, vagyis, ha volt is egy korszak, mely ezt a társadalmi réteget jogok szerzésére képtelennnek tartotta és tagjait nem személyek, hanem dolgok gyanánt kezelte, ez a kor legfeljebb csak az alakuló, jogilag még rendezetlen társadalom kora lehetett. Egy a kor gazdasági viszonyaiban annyira mélyen gyökeredző jogintézmény ugyanis, mint aminő a rabszolgaság, oly lényegesen, hogy tagjai a jogalanyiség dologi állapotából a jogalanyiség személyi állapotába emelkedjenek, nem alakulhat át rövid idő alatt, ahhoz a történelem tanúsága szerint évek, vagy évtizedek nem elégségesek, hanem évszázadok kellenek. Ha pedig 1075-től, amely évből mint láttuk már, van történelmi adatunk a szolgáló jogalanyiságára, csak másfél—két évszázadot számí-

tünk is visszafelé, már a magyar államalakulás időpontjánál vagyunk, ami természetesen összeesik az országos szokásjog kialakulásának kezdetével is.

Igénytelen nézetünk szerint tehát ha valóságos rabszolgaság volt is valamikor hazánkban, az nem a nemzeti talajon fakadt és fejlődött szokásjogon, hanem a jogilag még nem igen korlátozott egyént hatalmón, a nyers erőn alapult. Inkább tény volt, mintsem jog, — különösen nem a magyar nemzeti jog szabálva.

Mindezek azonban — ismételjük, — pusztá kombinációk, amínthogy pusztá kombináció maga az a tény is, hogy a tulajdonképeni rabszolgaság valamikor dívott hazánkban, mert történelmi emlékeink világánál biztosan csak annyit tudhatunk, hogy a magyar társadalomnak is voltak uralkodó és szolgáló néposztályai és hogy ez utóbbiak között volt egy réteg, amelyet forrásaink *servinek*, azaz rabszolgáknak neveznek, amely azonban még sem élt valóságos rabszolgaságban, mert jogalanyiségát elismerte a jogszokás.

A mondottak szerint helyesebbnek látszanék tehát, ha rabszolgaság helyett egyszerűen csak *szolgaságról* szólnánk. A *Corpus Juris* magyar szövege tényleg így is fordítja a latin eredetiben előforduló *servus*, *servitium* szavakat, ami nyelvtani szempontból feltétlenül helyes is, mintán így ügyesen a középúton halad a nyelvtani és a jogi értelelem határai között. A jogi szabadság követelményeinek azonban ez a kifejezés sem felel meg jobban, mint a másik és pedig azért nem, mert egyrészt a szolgaság, mint jogintézmény, megkülönböztető fogalmi elemek hiányában nehezen határolható el pontosan a rabszolgaságtól, másrészt mert a különböző szolgasorsú népelemek *egységes, jogilag zárt osztályt* hazánkban egyáltalában nem alkottak, és így mint jogintézményről, erről sem lehet szólni.

Okleveleinkben ugyan gyakran előfordulnak a *servitium* és a *servitudo* kifejezések, amínthogy gyakran találkozunk bennük azok nyelvtani ellentétével: a *libertas*-val is. — de ezeknek a szavaknak a hazai terminológiában sokkal simulékonyabb és határozatlanabb az értelmük, mint a klasszikus római jogászok stílusában. A *servitium* és a *servitudo* a hazai latinságban nem jelölnek zárt jogintézményt, sőt még csak egységes jogi fogalmat sem, amínthogy a *libertas* sem jelent pontosan körülírt személyállapotot és különösen nem jelenti az önjogság egyik elemét, hanem mindezek a kifejezések merő — hol szűkebb, hol tagabb értelemben vett — gyűjtőnevek gyanánt fordulnak elő, amelyeknek pontos és szabatos tartalma ki sem fejlődött hazánkban.

Élénk bizonyossága ennek a tévnek a diplomatikai irodalomban oly sok vita tárgyát képezett veszprémvölgyi alapítólevélnek az Országos Levéltárban őrzött 1108-ból keltezett renovációs példánya, amelynek a görög átiratot követő latin szövege a szabadság és szolgaság ellentétes polaritása tekintetében hihetetlen tájékozatlanságot árul el. A Mama faluban — írja az oklevél, — „sunt aratores, plaustrales et alia officia pro utilitate Ecclesie exhibentes iuxta preceptum abbatisse dicte Ecclesie tempore constituto . . . vero (villa) Sondur (est) in eadem libertate.“ Az oklevél írója tehát szabadságnak nevezi egy olyan falu lakóinak személyjogi helyzetét, akik uruk tetszése szerint voltak kötelesek szolgálni, és így az elképzelhető legerősebb függési viszonyban voltak vele, amelyet magánjogi szempontból még a rabszolgaság sem múlhatott felül.

Ennek a tájékozatlanságnak a jogtörténeti jelentőségén mit sem változtat az a körülmény, hogy az Országos Levéltár birtokában lévő példány Gyomlai Gyula szerint gyarló, sőt alighanem rosszhiszemű, egyenesen csaló szándékkal létrejött másolat, *Hóman* Bálint szerint pedig 1190—1295. között készült rosszhiszemű hamisítvány, amelynek latin részében az eredetit mértéktelenül kibővítették,¹²²⁾ — valamint az a tény sem, hogy az idézett, a szabadság és szolgaság lényege tekintetében meglepő tájékozatlanságot eláruló kitételek — az Országos Levéltár példányán is csak a latin renovatio szövegében, a Nemzeti Múzeum hiteles példányán pedig egyáltalában (sem a görög, sem a latin szövegben) nem fordulnak elő, mert a hamisítás korára nézve bizonyító erejük van a hamisítványoknak is és maga az a körülmény, hogy a hamisító, aki pedig a hamisítványból ítélve, csak az ország szokásában és az oklevélírásban jártas ember lehetett, ily kitételel használt, — világosan utal arra, hogy a libertas szóval az oklevelek írói nem a klasszikus római jogi terminológia értelmében éltek. A hamisító ugyanis csak több előtte fekvő, s általa jól ismert oklevelek szövegéből vehette át kifejezéseit és fordulatait, a hamisítás leplezése céljából kétségtelenül gondosan ügyelt arra, hogy az ország szokásáról s a hazai jognak legalább az oklevélírók által jól ismert alapfogalmaival homlokegyenest ellenkező — mondhatni — szarvashibát a hamisítványban el ne kövessen — és így nagyon valószínű, hogy a szabadság' és szolgaság ellentétes polaritása nemcsak előtte, hanem kortársai előtt is ismeretlen volt.

Feltevésünk helyességét mutatja az a körülmény, hogy e kifejezések hiteles okleveleinkben is igen ellentétes értelemben használtatnak.

Szerafin fia András országbírónak a kajári szabadosok perében hozott ítéletében láttuk, hogy a libertinus és a servus jogállása — az ítélet szerint — különböző és az előbbire nézve büntetés az, ha az utóbbiak osztályába soroztatik. *De azért az oklevél mindkettőnek a személyállapotát egyformán servitudo-nak nevezi, — amennyiben a libertinusok szolgaságát a servus-ok szolgaságával állítja szembe.*¹²³⁾ Hasoulókép servi-nek mondják okleveleink az udvarnokokat, akiket 1226-ban Miklós nádor pervesztességük büntetése gyanánt szolgá voltuk miatt koppasztat meg,¹²⁴⁾ — holott, mint láttuk, okleveles anyagunk világosan bizonyítja, hogy vagyonjogi képességgel bíró személyek voltak, ami a klasszikus

¹²²⁾ Gyomlay Gyula: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. (Akad. Ért. a nyelv és széptud. köréből) Hóman Bálint: A veszprémvölgyi 1109 évi oklevél hitelessége. Turul 29. 1911. 123—124 és 167—174 old. V. ö. Fejérpataky: Kálmán király oklevelei: (Akad. Ért. a tört. tud. köréből XV. k.) Czebe Gyula: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. U. o. XXIV. k.)

¹²³⁾ Az ítélet előzménye ugyanis az volt, hogy egy Póka (Pouca) nevezetű diák panasszal fordult az országbíróhoz, hogy a pannonhalmi apát őt jogellenesen a libertinusok szolgaságába akarja hajtani (contra ius in libertinorum vellet redigere servitudinem) és a birói döntés a többek között azt állapította meg, hogy Póka diák jogosan van a libertinusok szolgaságának alávetve (libertinorum servitio merito subiacere). Pannonh. Okt. Capsa 6Gg. (átirat).

¹²⁴⁾ „...Cum igitur manifestam calumpniam ipsorum vidissemus, dampnavimus eosdem, sicut decet servos, tonsis videlicet dimidiis capitibus eorum crudeliter tractantes et illam terram per pristaldum nostrum... abbati contulimus.” U. o. Capsa 5. Gg.

jogi terminológia szerinti servi fogalmát kizárja.¹²⁵⁾ Találunk azonban még érdekesebb és ellentétesebb adatokat is. A várnépeket okleveleink nem egyszer szabadnak mondják,¹²⁶⁾ de II. István király 1165-ben kelt több szabadságlevele, — *a castrensiu servitio* — emel ki egyeseket.¹²⁷⁾ II. András 1222. évi papi kiváltságlevele pedig szolgaság (servitus) ígája alatt állóknak nevezi őket,¹²⁸⁾ míg András országbíró egyik 1239-iki oklevele személyállapotukat a várnépek szolgasága (*servitium civile*) kifejezéssel jelöli meg.¹²⁹⁾ A várjobbággyok okleveleink, nevezetesen a Váradi Regestrum szerint sem tartoznak a várnépekhez, hanem kiemelkednek azok sorából,¹³⁰⁾ amit egyébként eléggé bizonyít az a körülmény is, hogy Acha veszprémi várjobbággy végrendeletének tanúsága szerint a XII. század elején már nemes emberek is voltak közöttük,¹³¹⁾ sőt Ender pozsonyi főispán és kiküldött bírótársainak egy 1236-ban kelt ítéletlevele őket általában nemeseeknek mondja,¹³²⁾ és mégis, mikor a várjobbággyok 1213-ban beperelnek egy Angelus nevű falusi embert, az ugyancsak a Regestrum tanúsága szerint azzal védekezik, hogy ő nem jobbággya a kérdéses várnak, hanem teljesen szabad (*esse absolute liberum*,¹³³⁾ ami mindenesetre arra mutat, hogy az alperes, sőt bizonyára az oklevélíró is a várjobbággyokat szolgarendűeknek (*servi*) tartotta.¹³⁴⁾ Sőt ennek a felfogásnak még a kancelláriai oklevelekben is vannak nyomai, mint pl. amikor II. András 1217-ben Uroz zalai várjobbággyot megnevesíti, ezt oly alakban teszi, mintha szabadsággal ajándékozná meg, vagyis szolgaságból szabadítaná fel.¹³⁵⁾ És végül mindezekhez hozzá azt, hogy okleveleink a főpapok, főurak, nemesek, egyszóval a szabad magyarok és azok legelőkelőbbjeinek a trón és a haza védelmében teljesített hű szolgálatait is *servitium*, *servitia* szóval jelölik,¹³⁶⁾ vagyis

¹²⁵⁾ Servi-ként említi az udvarnokokat még a Váradi Reg. 285. (a. e. 100). 288 (a. e. 103) sz. eset, továbbá II. Andrásnak 1222. évi papi kiváltságlevele. L. alább.

¹²⁶⁾ Mon. Strig. I. 208. 1215. 265. 1227.

¹²⁷⁾ Fejér: II. 171. 173. 1165.

¹²⁸⁾ „Nullus nostrorum ordoncorum (vdornicorum) seu civilem, sive cuiuscunque servitutis iugo subditorum ad tonsuram clericalem ab aliquo prelato admittatur.” Endlicher: 418.

¹²⁹⁾ Az oklevél ily kifejezésekkel él: *civilem servitio pertinere*, „nunquam castrensis fuerit, nec in aliquo castri servitio constitutus.” Pannonhalmi Okt. C. 25. F.

¹³⁰⁾ „Jobagionibus, sed de castrensibus exempti” — olvassuk a Regestrum 112 (a. e. 174) és 121 (a. e. 183) sz. eseteiben. (1215). A 212 (a. e. 44) sz. esetben pedig azt hangsúlyozzák az alperesek, hogy ők nem várnépbeliek, hanem várjobbággyok, (se non castrenses esse, sed castri iobagiones). (1219.)

¹³¹⁾ Az 1116—1131 közötti időből származó oklevél e szavakkal kezdődik: „Ego Acha uespremis iobagio non ignobilis”. Pannonhalmi Okt. Capsa 6. A.

¹³²⁾ *Productis igitur multis ac ydoneis testibus castri jobagionibus... et aliis, quam pluribus, tam jobagionibus castri, quam aliis nobilibus.* Wenzel: VII. 25. 1236.

¹³³⁾ Váradi Regestrum: 31 (a. e. 253) sz. eset.

¹³⁴⁾ Erdélyi a Regestrum ezen eseteiből határozottan erre is következtet. L. Erdélyi: I. m.

¹³⁵⁾ „...ipsum a jobagionibus... de castro Zaladiensi penitus exemptum liberum et immunem permanere precipimus statuentes auctoritate, ut aurea et perpetua perfrui libertate.” Hazai Okt. VII. 6.

¹³⁶⁾ Erről ezer és ezer adománylevél tanuskodik, amelyek közül nem akarunk néhányat taláalomra kiragadni és ezért csak általánosságban utalunk rájuk.

ugyanazzal, mint a szolgák, szabadosok, udvarnokoki és egyéb alsóbbrendű társadalmi rétegek úrbéli jellegű tartozásait és akkor egész valóságában előttünk áll a középkori magyar diplomatika nyelvezetének ritka rugalmassága.

Okleveles anyagunknak egészen vázlatos áttekintése is világosan mutatja tehát, hogy a hazai latinság csak a rómaiak nyelvéből vette át a *servitium* és *servitudo* szavakat, de nem ültette át velük együtt azok pontos magánjogi értelmét. Rendszeres formába öntve pedig főleg három körülményben domborodik ki valóban plasztikusan ez a jelenség, abbahagyva t. i., hogy 1. hazánk XII—XIII. századbeli jogi nyelvezetében a *libertas* és a *servitium* nem összeegyeztethetetlenül ellentétes fogalmak; 2. hogy régi törvényeink a mások szolgálatában álló néprétegekből szinte ötletszerűen foglalnak össze különböző, — olykor-olykor óriási társadalmi távolságban élő elemeket és hogy a szolgaság igája alatt állónak mondhatják ugyan azt az udvarnoki osztályt, amely jobbággyokkal birt, egy nem is éppen alacsony társadalmi osztály felett tehát úri jogokat gyakorolt és végül 3., hogy a szolgáló népelemek jogi helyzete, szabadságuk és kötelezettségeik földesuranként és uradalmanként, sőt falvanként és családonként is annyira változó és sokféle volt, hogy azt szabatos jogi rendszerbe foglalni nem lehet.

ad 1. Okleveleink tanúsága szerint nem egyszer előfordult, hogy a szabad embert, a *liber* is *servitium* terhelte. Így olvassuk pl. Márton comes hitvesének, Magdaléna úrnőnek 1137-ben kiállított oklevelében, hogy a nevezett úrnő több szabad *servient* adományoz a szent Péter monostornak azzal, hogy szabadon szolgáljanak ott, ahol akarnak.¹³⁷⁾ A „*liberaliter servire*“ kifejezés előfordul továbbá Scínes úrnő 1146-ban kelt végrendeletében¹³⁸⁾ és II. András királynak egy 1227-ből származó adománylevelében is, amely szerint az adományozott várnépek „*secundum suam libertatem seruirent*“.¹³⁹⁾ Pontosán körüírt *servitium* nehezedik ugyancsak II. Andrásnak 1228-ból eredő átirata és megerősítő oklevele szerint a pécsváradi apátság szabad katonáira.¹⁴⁰⁾ Dénes nádornak egyik 1239-ben hozott ítélete szerint pedig a pervesztes szolgák azzal a feltétellel nyernek uruktól bocsánatot, hogy szolgálataikat és szabadságukat illetőleg, amellyel neki tartoznak, ismerik el kötelezettségeiket (ut *servitiis et libertate, quibus prius ecclesie tenebuntur, fierent obnoxii*.)¹⁴¹⁾ A *libertas* és a *servitium* mindezekben az okleveles esetekben egymás mellett, összefűzve fordulnak elő, két mereven ellentétes pólust tehát, — mint a római jogban — semmi körülménnek között sem képezhettek.

ad 2. Régi törvényeink és okleveles emlékeink az alsóbb társadalmi osztályok felsorolásánál egységes rendszert egyáltalában nem követnek, ugyanazt a társadalmi osztályt, — mint a várnépeknél láttuk, — egyszer szabadnak, máskor szolgának mondják és a szolgaságról általában igen határozatlan és feltűnően bizonytalan alakban szólnak. E kirívó követ-

¹³⁷⁾ „Hos praeterea servientes propriae libertati donavi... tali conditione ut ubicunque servire voluerint, libere seruiant.” Fejér: II. 92. 1137.

¹³⁸⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 5. Hh.

¹³⁹⁾ Mon. Strig. I. 265. 1227.

¹⁴⁰⁾ Fejér: III/2. 118. 1228.

¹⁴¹⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 6. Ee.

kezeltenség néhány példáját már fentebb bemutattuk, de a megrajzolásra váró kép teljessége kedvéért még néhány ilyen adatot kívánunk közölni.

Az első esztergomi zsinat 65. pontja, mely azt a Nagy Károly kápituláreiban is előforduló tilalmat állítja fel, hogy a szolgákat uruk engedélye nélkül pappá szentelni nem szabad. — a tilalom hatálya alá eső szolgasorsú népréteg gyanánt a *servi-t*, a *servientes-t* és a *civilis* (vár) népből valókat említi meg.¹⁴²⁾ Míg tehát egyrészt átöleli a más szolgálatában álló népelemek legalsóbb és legelőkelőbb rétegét, másrészt egy szóval sem említi meg a szabadosok nagy tömegeit, s azok között a legjelentősebb szerepet játszó udvarnokokat. Ellenben II. András király 1222 évi papi kiváltságlevele, amelyet III. Honorius pápa regesztái őriztek meg számunkra — mikor ugyanezt a tilalmat megismétli — éppen fordítva, a *servi* és *servientes* kihagyásával, helyettük az *udvarnokokat* kapcsolja össze a *civilisekkel*, akik mellett a többi, bármiféle szolgaság ígája alatt álló néprétegekről *cuiuscunq[ue] servitutis iugo subditi*) *mindössze ebben a határozatlan és a jogi szabatoság szempontjából erősen kifogásolható alakban emlékezik meg.*¹⁴³⁾ Hogy egy nagyfontosságú, az akkor világhatalmat és nemzetközi fórumot képező Szentszéknak is megküldött kancelláriai oklevélbe ilyen homályos és jogilag ennyire ingatag szövegezés kerülhetett bele egy *sarkalatos kiváltságot biztosító rendelkezésnél*, az nézetünk szerint nem enged más magyarázatot, minthogy a kir. kancellária a szolgasorsú néposztályokat *szabatosan és kimerítően maga sem tudta felsorolni és pedig bizonyára azért nem, mert országos és meggyökeresedett szokás egységesen ezt a jogviszonyt nem szabályozta.*¹⁴⁴⁾

Egyébként ép az udvarnokok személyjogi helyzete az, amely az okleveleinkben említett szolgaság jogi határozatlanságát és bizonytalan voltát a legélesebben megvilágítja. Az udvarnokokat, mint láttuk, II. András kiváltságlevele határozatlan a szolgaság ígája alatt állóknak, vagyis szolgáknak mondja és ugyanígy jelöli meg a személyjogi helyzetüket több egykorú oklevél is.¹⁴⁵⁾ Pedig ez az osztály, mint kimutattuk, az egész árpádkorom át állandóan és rendszeresen élvezetében volt a különféle vagyoni jogoknak, sőt a pannonthalmi apátság udvarnokai jobbágyságot is tartottak, azaz egy nem is éppen alacsony társadalmi osztály felett uri jogokkal is bírtak. Ha tehát ennek az osztálynak a személyjogi helyzetét okleveink következetesen szolgaságnak mondják, úgy ez csak annak lehet bizonyítéka, hogy a magyar közszellemben és a szokásjogot alakító hallgatólagos jogi felfogásban teljesen ismeretlen volt a szolgaságnak az a klasszikus római jogi fogalma, mely az emberek bizonyos csoportjaira nézve a jogtárgyságot fogadta el alapul és így

¹⁴²⁾ „Si quis alterius servum vel servientem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, vel quemlibet de civili populo litteras docuerit, seu clericum fecerit absque conscientia et confessione domini sui ipsum redimat et insuper quinquaginta pensas persolvat.” Endlicher: 349.

¹⁴³⁾ Szövegét l. a 128. sz. jegyzetben.

¹⁴⁴⁾ Hogy a hivatkozott két oklevél között mintegy másfélszázados ürvan, az összehasonlításuknak e téren nem akadály, mert a közölt okleveles anyag világosan bizonyítja, hogy a köztük eltelt időben személyjogunk szabályai egyáltalában nem változtak.

¹⁴⁵⁾ Pl. Pannonthalmi Okt. Capsa 19. V. 1201. Capsa 5 Gg. 1226. Stb.

a személyiség princípiumának részleges tagadásával abból zárt jogintézményt konstruált.

ad. 3. Minden jogintézményt jogszabályok alkotnak, amely életviszonyaira nézve tehát még nincs kialakult jogszabály, az az életviszony jogintézményt sem képezhet. Már pedig okleveles anyagunk *kellő ismerete* kétségtelen történelmi tényként tárja fel, hogy az *úr és a szolga jogviszonya*, — ideértve a szabadosok és egyéb szolgáló népelemek kötelezettségeit is, — *nem volt országszerte egységes jogviszony*, hanem földesuranként, váranként, sőt falunként és olykor családonként is annyira eltérő, hogy egységes szokásnak még a nyomait sem lehet találni. Hogy csak néhány példát említsünk: A zalamegyei *chatari Szent Péter monostor* egyes emberei (*homines*) úgy szolgálnak, ahogy az apát parancsolja, (*homines serviant Abbati, qualiter preceperit*) — ellenben *libertinusai* már pontosan meghatározott, de különféle kötelezettségeket teljesítenek. Egyesek hetenként 3 napon tartoznak szénát kaszálni, aratás idején (*tempore messis*) 3 napot aratni, azonkívül az apátnak lovat tartani, úton őt szolgálni, kocsit hajtani (*currum ducere*), levait őrízni, fűvet hordani, fát vágni, tüzet csinálni, Mások amellet, hogy szintén lovat, kocsit adtak, fát vágtak, tüzet csináltak, fűvet gyűjtöttek, szent kelyhet is adtak, barmokat hajtottak, Szent Márton ünnepén egy köből mézet, egy juhát, hat köből árpadarát és galborát, hat kocsi szénát stb. szolgáltatottak.¹⁴⁶⁾ Az alapító Márton comes nejének adományozott emberek (*homines*) szolgálata pedig teljesen uruk, (úrnőjük) személyéhez tapad s annak halálával megszűnik, sőt megszűnik újból való férjhezmenetelével is.¹⁴⁷⁾ A demesi Szent Margit prépostság birtokához tartozó Coppán falu mansiói kenyérrel látták el urukat, a Gau falu mansiói pedig vagy két házat építettek (*duas operatas domos dant*), vagy pedig ezer léceet és gerendát (*asseres*) adtak évente. Kulcse, Putus, Jánus falvak mansiói évente 50 sentést tartoztak szolgáltatni, Eter falu pedig szintén kenyeret adott. Valamennyi most említett mansiót terhelte azonkívül a tűzed, továbbá évente két juh, két köből liszt és viaszfáklva (*duos cubulones cereuisiae*), s egy köből sónak a szolgáltatása. Tahi, Kalfar és Hidegkút faluk évente 60 köből sört adtak, de azok, akik a szőlőkben dolgoztak, ettől a teherből mentesültek. Geu falu 30, Limbu 20, Eter 30, Geiche és Damay 25, Hindus, Rouosti, Cobu és Fekete falvak 10 köből sört tartoztak évente beszolgáltatni, kötelesek voltak azonban ezenkívül mindnyájan az egyházi épületeknek az idők folyamán megrongálódott falait és tetőzetét javítani, a kolostor számára műhelyeket építeni, *uruk rendelete szerint* (tehát nemcsak 3 napot) szénát kaszálni és Szent Margit ünnepén ünnepi adagot (*portio festivalis*) nyújtani. — Egyesek kocsijaikkal szolgáltak, mások lovaikkal, ismét mások az ebédlőtermekben és a hálókban felszolgáltak, több mansió pedig 20—30 nyestbőrt adott évente.¹⁴⁸⁾ De legjellemzőbb talán valamennyi között a pannonthalmi apátság szolgáló népeinek a jogviszonya, mely a többszöri rendezés folytán az úrbéri jellegű tartozásoknak és szolgáltatásoknak oly gazdag-

¹⁴⁶⁾ Fejér: II. 88. 1137.

¹⁴⁷⁾ „...Praeterea dedit Vxori suae homines quos tali libertate donavit: si domina nuberet, vel moreretur, cuicunque nobilium vellent libere servirent.” U. o.

¹⁴⁸⁾ Fejér: II. 94. 1138.

változatát mutatja, hogy egymagában is világos tanújelét adja az országos és egységes szabályozás hiányának.¹⁴⁹⁾

Mindezeknek a kétségtelen történelmi tényeknek tehát csak az a megállapítás lehet a végső következménye, hogy az árpádkori magyar személyjogot nem hatotta át oly mértékben, mint a római, a szabadság és a szolgaság dualizmusa és a jogalanyiságnak hazai jogunkban nem volt egy egzakt jogi fogalomban jelentkező oly általános feltétele, mint a római jog libertas-a. A társadalmi osztályhoz tartozás az árpádkori magyar jog szerint nem a személyiség döntő kritériuma, hanem mindössze a jogképességet befolyásoló körülmény, mint amilyen a nem, a kor és az egészségi állapot.¹⁵⁰⁾ Jogi értelemben vett társadalmi rendszert ezért az egyes osztályok nem is alkottak, mert a társadalmi tagozódás nem esett össze országszerte a jogi rend differenciálódásával.

Igénytelen nézetünk szerint ezért a jogtörténet sem szolgaságról, sem egységes, — a szabadokkal szembenálló, — szolgáló osztályról nem beszélhet, hanem legfeljebb szolgáló néposztályokról, annak erős hangsúlyozásával, hogy *alatta a függőségnek egészen sajátos és sokféle alakja értendő*. Okleveleink nyelvezetéhez ez a kifejezés is kellőképpen sűrűl, amennyiben a *populi servitiales, conditionales* kifejezés ott is gyakori.

Eként körvonalozva a társadalmi tagozódás jogi jelentőségének alapelvét, felmerül előtünk a kérdés, hogy ez a jogtörténeti álláspont mennyiben érinti azt a művelődéstörténeti vitát, amelynek lényegét a bevezető sorokban ismertettük.

Mielőtt azonban erre nézve álláspontunkat kifejtenők, előre kell bocsátanunk, hogy állásfoglalásunk nem a vita eldöntését célozza, hanem csupán arra terjed ki, hogy a jogtörténet a művelődéstörténelem ellentétes rendszerei közül melyiket ültetheti át a saját területére. A vita eldöntésére a jogtörténet nem lehet hivatott, mert mindkét rendszer a XI. század társadalmára vonatkozik, jogtörténeti emlékeink pedig — egy-két szórványos adattól eltekintve — csak későbbi időből erednek, mikor a XI. század társadalmára már bomlóban és átalakulóban volt, vagyis amikor már sem az egyik, sem a másik rendszer eredeti alakjában nem alkalmazható. Tanulmányunk tehát a két rendszer bírálatába nem bocsátkozik és nem kutatja azt sem, hogy költörténeti szempontból, — esetleg annak előrebocsátásával, hogy a szolgaság itt nem jelent jogilag pontosan meghatározott személyállapotot, — megállhat-e az az új rend-

¹⁴⁹⁾ Az erre vonatkozó adatokat legrészletesebben az Albeus féle 1237–1240 évek között eszközölt összeírás tartalmazza, amelynek fogalmazványa Fasciculus 68 Nr. 8 jelzés alatt található a pannonhalmi rendi levéltárban. Kiemerítő irodalmi feldolgozása is van a pannonhalmi rendtörténet I. kötetében Dr. Erdélyi Lászlótól az apátság birtokai címmel (191–336 oldal.) Hasonlóan becses a szolgálatoknak 1226 év körüli birói megállapítása (Capsa 28. E), mely pl. csak az udvarnokok kötelezettségeit 21 pontban határozza meg. Részletes közlésüket nagy terjedelmük miatt a szövegben mellőznünk kellett és helyette egyszerű utalásra kényszerültünk. V. ö. Acsády: A magyar jobbágytság története.

¹⁵⁰⁾ A felszabadítások ténye nem mond ellen álláspontunknak, mert ha rabszolgaság nem is volt hazánkban, magánjogi függőség azért volt, s a felszabadítás mint átmenet a függő helyzetből a függetlenbe, vagy kevésbé függőbe rabszolgaság nélkül is beilleszkeszhetett a hazai jogrendszerbe.

szer, mely úgy a várjobbágyokat és a vilézeket, mint a vár- és földesúri népeket egyaránt a szolgák néposztályába sorozza, hanem megelégszik annak megállapításával, hogy *a jogtörténet ezt az egyébként egyik legkiválóbb történelemtudósunktól származó rendszert magáévá nem teheti, mert akkor a jogélet és a jogtudomány olyan egyetemes alapfogalmait, mint aminő a szabadság és a szolgaság, a jogképesség és a jogalanyság, ki kellene vetkőztetnünk eredeti és valódi értelmükből, hogy a magánjogi személyiséggel bíró néposztályokat a szolgaság jogintézményének kereteibe illeszthessük.* Közel kétezer éves történelmi és irodalmi múlttal bíró, abszolút értékű, szabatos jogi fogalmakat kellene tehát az új rendszer kedvéért feláldoznunk és mindezek helyét csupa oly ingatag kifejezés foglalná el, amelyeknek pontos értelmét a jogrendszer által megkívánt precizitással mer se tudnók határozni. A jogtudományban, amelynek tételei jogi részét éppen fogalmainak kristálytiszta szabatossága révén szokás a legabszolútabb tudománnyal, a matematikával összehasonlítani, pusztán egy rendszer kedvéért ily zavart nem támaszthatunk és így végső fokon határozottan azt az álláspontot kell elfoglalnunk, hogy *az új rendszert a jogtörténetbe teljességgel lehetetlen átültetni.*

Erre a célra sokkal alkalmasabb a régi *Hóman—Tagányi* rendszer, amely a különböző társadalmi rétegeket nem foglalja zárt keretekbe és a szó szoros értelmében vett rendszert nem is alkot, mert felfogása szerint az Árpádkort a két véglet, a trabszolga és a teljesen szabad közti közbenső áthidaló jogviszonyok és helyzetek jellemzik, amelyek minden merev osztályozást kicsúfolnak.¹⁵¹⁾ Természetesen itt is figyelemmel kell lennünk arra, hogy a XI. század társadalmára nézve alkotott rendszer — a későbbi időnél kezdődő jogtörténetben egészen változatlanul nem alkalmazható és hogy a rendszernek a szolgákra vonatkozó részei csak történelmi tény és nem intézményes jogi rendet jelentenek, — egészben véve azonban a jogrendszer szerves egészébe szépen beilleszthető.

Igaz, hogy az új rendszer mellőzésével a jogtörténet is lemond az árpádkori társadalmat illetőleg „mindenféle rendszerről“ — (Erdélyi), de ez önmagában véve még nem baj, mert a zárt rendszer hiányának ténye, mint történelmi megállapítás, tudományos szempontból van legalább is olyan értékes mint amennyire aggályos lehet egy objektív történelmi tényekkel kellően nem támogatott rendszer megalkotása.

Az a körülmény, ugyanis, hogy az árpádkori magyar társadalom különböző rétegei nem alkottak zárt osztályokat és nem építettek fel oly merev osztályrendszert, mint nyugateurópa többi népei, szintén pozitív történelmi tényt bizonyít, azt t. i., hogy *a magyarság az Árpádkorban még csak fejlődőben volt a rendiség felé és jogintézmény gyanánt még nem valószínűsítette még annak elveit.* És ez egészen természetes is, hiszen jog mindig tényekből fakad, a rendiséget, mint jogintézményt tehát a társadalom szakadozott voltának, mint pusztá ténynek mindig meg kell előznie. Hazánkban pedig ennek az átmeneti időnek, amely alatt a társadalomnak részben gazdasági okokból, részben merő hatalmi tényekből bekövetkezett osztályokra szakadása jogi szankciót nyerni és a pusztá tények törvényes joggá fejlődni tudtak, az átlagosnál hosszabbnak kellett lennie, mert a kir. várrendszer sajátos szerkezetével, a központi hata-

¹⁵¹⁾ Tagányi: I. m. 547. oldal.

lom erőteljesebb érvényesítésével a lényegileg hűbéri irányban megindult jogfejlődésre jelentékenyen tompítólag hatott és a vezető társadalmi osztályoknak az egységes úrbéri viszony megteremtésére irányuló törekvéseit nem kis mértékben keresztelte. Úgy, hogy ha a történelem összes ismert tényköörülményeit egybevetjük, sokkal inkább az is látszik valószínűnek, hogy *a magyar társadalom osztálytagozódása országosan egységes rendi szervezetben csak egy későbbi időpontban nyert jogi elismerést és az Árpádkorban az egyes társadalmi osztályoknak egymáshoz való viszonyára nézve mindössze fejlődő szokásjogi szabályokról szólhatunk. Erre mutat a személyállapokra vonatkozó kifejezéseknek gyakran különböző értelemben való használata és főleg a legalsóbb néposztálynak, a servi-nek jogalanyiságára nézve követelt ingadozó és ellentétes gyakorlat.*

Röviden összegezve tehát a mondottakat, tanulmányunk az árpádkori személyjog rendszerét aként véli a történelmi hűségnek leginkább megfelelően megkonstruálhatni, hogy *a kor különböző társadalmi osztályai között voltak oly alsóbbrendűek, amelyek a magasabb társadalmi osztályokkal szemben alárendelt és szolgáló viszonyban voltak, de ez az alárendeltség nem volt valóságos, jogi értelemben vett szolgáltság, mert a szolgáló népeket a jogalanyiség személyi állapotából nem fokozta le a jogtárgyiság dologi állapotába. A szolgálatok természete és mérvé váranként és földesuranként különböző volt, s országosan sem írott, sem íratlan jogforrás nem szabályozta. Részletesebb, s főleg zárt rendszert ezért nem is lehet alkotni, mert rendszeres és országos társadalmi szervezet az egységes jobbágy-parasztosztály kialakulásáig tényleg nem is volt hazánkban.*

8. §. A magasabb társadalmi osztályok elleni kereseti jog kérdése.

Az előző fejezetben megállapítottuk, hogy az árpádkori társadalomnak nem volt egyetlen egy olyan osztálya sem, amelyet magánjogok szerzésére társadalmi állásánál (osztályhelyzeténél) fogva teljesen képtelennek tekintett volna a jogszokás. Erre a meggyőződésre pedig aként jutottunk, hogy minden egyes társadalmi osztályra nézve sikerült okleveles anyagunkban nem egy esetet találnunk, mely világos bizonyítékot nyújtott arra nézve, hogy tagjaik a valóságban tényleg élveztek különböző magán- és vagyoni jogokat.

Az ismertetett okleveles anyag tudósított bennünket arról is, hogy a különböző társadalmi osztályok egyes tagjai nem egyszer állottak úgy személyállapotot tárgyazó, mint vagyoni jogi perekben, *nem lehet tehát kétség aziránt sem, hogy jogképességük a perképességet is magában foglalta.* Hogy ezzel a kérdéssel, illetve annak történelmileg legfontosabb részével mégis külön foglalkozunk, annak oka a későbbi magyar szokásjognak egyik tétele, amelynek eredetét szeretnők közelebbről megvilágítani.

Werbőczy a Hk. III. R. 31. címében ugyanis jogszabályként állítja fel, hogy *a parasztok nemesekkel saját személyükben perbe nem bo-*

csátkozhatnak, (rustici per semetipsos cum nobilibus lites ingredi non possunt) és a perképességnek ezen rendi állástól függő korlátozása a régi magyar Curia gyakorlata szerint is jogszabályt képezett.¹⁵²⁾ A jogtétel eredetét illetőleg sem Werbőczynél, sem a curiai gyakorlatban nincs hivatkozás és tudunkkal az irodalom sem tette eddig tüzetesebb vizsgálat tárgyává; a Corpus Juris magyar szövegének a Hk. vonatkozó címéhez függesztett jegyzete azonban azt a látszatot kelti, mintha a szerkesztő Márkus Dezső Szent István II. k. 19. fejezetére kívánná azt visszavezetni.

Lehetséges, hogy ez csak látszat és a jegyzet nem céloz mást, mint pusztá összehasonlítást, — az azonban kétségtelen, hogy Werbőczy idézett jogtételét Szent István törvényeire visszavezetni nem lehet, mert a Szent István törvényei II. könyvének 19. fejezetében és a Hk. III. R. 31. címében foglalt jogszabályok gyökeresen különböznek egymástól. Szent István törvénye a szolgálkat csak a saját uruk elleni, valamely vélekhől eredő vádaskodástól és tanúságtételtől zárja el, még az sem egészen vitathatatlan tehát, hogy a pusztán vagyoni jogi természetű panaszokra, vagyis a polgári keresetjogra ez a tilalom kiterjedt-e, bár azt a magunk részéről is valószínűnek tartjuk miután a XI. század még nem ismerte a polgári és büntető igazságszolgáltatás közötti lényeges különbséget és a kettőt sem anyagi, sem alakai tekintetben el nem választotta. Az azonban kétségtelen, hogy Szent István II. törvénykönyvének 19. fejezete nem alkotott generális jogszabályt, nem tette a perképességet — mint a Hk. III. R. 31. címe — a rendi állás, illetve az osztályhelyzet függelékévé, hanem mindössze egyetlen egy vonatkozásban korlátozta. Nem rendi, hanem személyi kiváltságot adott, mert nem az uri osztályt a szolgáltság keresetétől, hanem az urat szolgálja perlekedésétől és tanúsásától mentesítette. Ily gyökeres különbségek mellett pedig a két jogszabályt történelmileg összekötni nem lehet.

És hogy a kettő között tényleg nincs is történelmi összefüggés, azt könnyűszerrel kimutathatjuk, ha Szent István szóbanforgó törvényének sorsát, szokásjogi érvényesülésének, vagy lerontásának kérdését kutatjuk. Ennek a vizsgálatnak ugyanis az lesz az eredménye, hogy a Szent István II. könyvének 19. fejezetében megadott privilégiumot a XIII. század szokásjoga már nem ismerte, ha tehát a XI—XII. századokban ez az írott szabály meg is találta az útát ahhoz, hogy a holt betűkből élő joggá váljék, — amit ugyan az e korra vonatkozó történelmi emlékek túlnyomó részének elpusztulása miatt szintén csak feltételezni lehet, — azt még a kezdő Árpádkor szokásjoga nyomtalanul lerombolta.

Némi nehézséget okoz ugyan ennél a kérdésnél az a körülmény, hogy a XI. századbeli szolgáltság körét, s az úr és a szolga akkor dívott jogviszonyát pontosan nem ismerjük, komolyabb akadályt azonban ez a tény nem képez. Nem lehet ugyanis a legkisebb kétely sem aziránt, hogy a Szent István korabeli szolgálk helyét a XIII. században az okleveleinkben többféle néven emlegetett különböző szolgáló néposztályok foglalták el és hogy a Szent István korabeli szolgáltság helyébe — ha ugyan intézményes értelemben ilyenről egyáltalában szó lehet, — a földesúr és szolgáló népének jogviszonya lépett. Szent István törvényéből tehát a

¹⁵²⁾ Dec. 9. Proc. ex jure rad.

XIII. században annak kellett volna következni, hogy a szolgáló népelemek uruk ellen a törvénykezési eljárást igénybe ne vehessék és ellenük bírói úton panaszt ne emelhessenek. *Okleveles anyagunkból azonban ennek éppen az ellenkezője tűnik ki és így nyilvánvaló, hogy a magasabb társadalmi állás a XIII. században már nem élvezett az alacsonyabbal szemben törvénykezési privilégiumot, mert az u. n. szolgáló néposztályok perképesége a magasabb társadalmi osztályok perelhetésére is kiterjedt,*

Lássunk néhány példát állításunk bizonyítására:

1151-ben több udvarnok perli az Egyházat egy II. Géza király által adományozott birtokért, melyet *sub ecclesia distrahere laborant.*¹⁵³⁾ 1201-ben a varsányi udvarnokok öt szerzetes ellen indítanak keresetet azon a címen, hogy utóbbiak közéjük tartoznak.¹⁵⁴⁾ 1220-ban a királyi udvarnokok és a veszprémi várnépek a szentmártoni apáttal pereskednek.¹⁵⁵⁾ 1226-ban a királyi udvarnokok másodízben támadják még perrel a szentmártoni apátság birtokviszonyait,¹⁵⁶⁾ a somogyi kir. udvarnokok pedig egy malom tárgyában *hosszas pereskedés után egyeznek ki* Uriás szentmártoni apáttal.¹⁵⁷⁾ És talán ugyanazon évben az ország első nagybírája, a nádor előtt folyik a *per a szentmártoni apát és szolgáló népei között szolgálataik mérve és mennyisége felett.*¹⁵⁸⁾ 1233-ban a szentmártoni apát és népei kétoldali szerződéssel kölcsönösen választott bírának vetik alá magukat¹⁵⁹⁾ és a köteles szolgálatokat *peres eljárás* során a választott bírák rendezik.¹⁶⁰⁾ 1236-ban a királyi lovászok az esztergomi egyházzal,¹⁶¹⁾ — a monari villanusok pedig Monch esperessel és testvéreivel állanak határ- illetve birtokperben.¹⁶²⁾ 1237-ben a Szent Demeter apátság Szatmár falujának népe folytat *hosszasadalmas pert* a szentmártoni apát ellen egy tiszaparti föld és nádas birtokáért,¹⁶³⁾ a huinári udvarnokok pedig Miklós, Simon és Micud comesekkel,¹⁶⁴⁾ míg a *vasvári Szent Mihály Egyház udvarnokai saját egyházukkal*, illetve káptalanjukkal szállanak perbe bizonyos birtokok miatt.¹⁶⁵⁾ 1238-ban két nógrádi várjobbágy két clericussal pereskedik.¹⁶⁶⁾ 1239-ben *Jobagiones et civiles Chukar et cognati et socii Posonienses* Dénes nádortól magához a király elé visznek egy birtokpert a szentmártoni apát ellen¹⁶⁷⁾ és a király a perben érdemi ítéletet hoz;¹⁶⁸⁾ az apát *kajári szabadosai pedig az apát birtokelkülönítésénél ellenmondással élnek*, majd az erre keletkezett szabályszerű perben a nádor

153) Pannonhalmi Oklt. Capsa 31. X.

154) U. o. Capsa 19. V.

155) U. o. Capsa 6. F. (1237 évi átirat.)

156) U. o. Capsa 5. Gg. (átirat).

157) U. o. Ugyanezen átiratból.

158) U. o. Capsa 28. E.

159) U. o. Capsa 48. D.

160) U. o. Capsa 28. G.

161) Wenzel VII. 21.

162) Wenzel: VII. 25.

163) Pannonhalmi Oklt. Capsa 5. Z.

164) Wenzel: VII. 46.

165) Wenzel: VII. 49.

166) Wenzel: VII. 57.

167) Pannonhalmi Oklt. Capsa 36. Ff.

168) U. o. Capsa 41. G. Liber Ruber 51--53.

előtt vitatják szabad voltukat.¹⁶⁹⁾ Ugyanebben az évben várjobbágyokat is látunk nemesekkel pereskedni.¹⁷⁰⁾ 1240-ben a pannonhalmi apátság népei emelnek panaszt urak ellen a király előtt.¹⁷¹⁾ 1245-ben a razwagi várnépek és a nyitrai püspök között folyik egy tizedper.¹⁷²⁾ 1249-ten a korkói várjobbágyok és a bakonybéli apátság keresik peres úton birtokviszonyaik rendezését.¹⁷³⁾ 1256-ban a hegymagosi és a Keszihen lakó kir. udvarnokoknak a pannonhalmi apátsággal felmerült peres birtok (határ) ügyében maga a király (IV. Béla) intézkedik.¹⁷⁴⁾ 1257-ben a kir. lovászok Wigmani Endre comessel.¹⁷⁵⁾ 1272-ben a buruzdi kir. udvarnokok a Ják nemzetségbeli nemesekkel pereskednek.¹⁷⁶⁾ 1273-ban a pannonhalmi apátság tordi udvarnokai perelték be egy birtok miatt az apátot.¹⁷⁷⁾ 1279-ben a mosonmegyei molnárok és Chorradus comes között folyik per.¹⁷⁸⁾ 1295-ben Miklós esztergomi polgár pereskedik az esztergomi káptalannal.¹⁷⁹⁾

Valamennyi most idézett példában a szabadosok, az udvarnokok, a várnépbeliek és a többi alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó egyének uraikkal, vagy az uraik társadalmi osztályához tartozó személyekkel kivétel nélkül saját személyükben pereskedtek, — perképességük azért, mert perbeli ellenfeleiknél alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartoztak, vagy mert épen velük szolgáló viszonyban voltak, egyetlen egy esetben sem kifogásoltattott, a magasabb társadalmi osztályok törvénykezési privilégiumára hivatkozással bíróilag egyetlen egy keresetük vissza nem utasított és pereik általában mind érdemi elintézészt nyertek, — bármily szokatlan és szinte ellentmondásra készítő állítás is ez a középkor delén — el kell tehát ismernünk, hogy a magyar jogszokást a XII—XIII. századokban nem a rendiség, vagy a jogegyenlőtlenség, hanem a törvény, — vagy amint Rousseau mondja, — a törvénytörés előtti egyenlőség elve hatotta át. Ez történelmi tény, amelyet okleveles anyagunk világosan feltár minden kutató előtt.

Az Árpádkor második felében tehát a Szent István II. könyvének 19. fejezetébe foglalt jogszabály már a Hk. III. R. 31. címének jogképele pedig még nem élt. A kettő között eként többszázados lézag táru fel, aminek megállapítása történelmi szempontból igen lényeges, mert ebből a lézagból az következik, hogy a jobbágy-parasztosztály viszonylagos perképtelenségének, rendi jogunk eme egyik legjellemzőbb jogszabályának eredetét nem lehet magánjogunk első korszakáig visszavezetni, hanem a XIII. századot követő időkben kell keresnünk.

Anyagi magánjogunkat illetőleg már volt alkalmunk egy ízben érinteni, hogy az rendi joggá voltaképpen csak a XVIII. században válto-

¹⁶⁹⁾ U. o. Capsa 6. Ee.

¹⁷⁰⁾ Wenzel: VII. 83.

¹⁷¹⁾ U. o. VII. 96.

¹⁷²⁾ U. o. VII. 199.

¹⁷³⁾ U. o. VII. 288.

¹⁷⁴⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 10. G.

¹⁷⁵⁾ Wenzel: VII. 456.

¹⁷⁶⁾ Wenzel: VIII. 399.

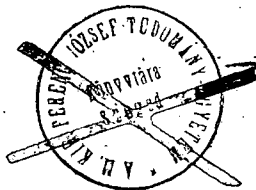
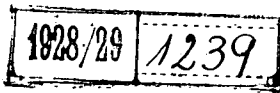
¹⁷⁷⁾ Pannonhalmi Oklt. Capsa 32. 3.

¹⁷⁸⁾ Wenzel: IX. 251.

¹⁷⁹⁾ U. o. X. 191.

zott.¹⁸⁰⁾ A törvény (szék) előtti egyenlőség mindenestre korábban tűnt el jogunkból, mint a megszerzés anyagi feltételeinek azonossága, — de a rendiség és a vele járó jogegyenlőtlenség a törvénykezés terén is történelmi fejlemény és nem az ősmagyar szellem szabad jogalkotása.

Hogy jogszabállyá válását mégis milyen történelmi tényezőknek köszönheti, az jórészt még felderítetlen kérdése tudományunknak. Megoldása azonban nem késhet soká és — úgy hisszük, — történelmi ismereteinket nem kis mértékben fogja gyarapítani.

¹⁸⁰⁾ L. szerzőtől: Az ősi magyar ingatlanjog rendszere és nemzeti jelentősége. Magyar Jogi Szemle 1926. A szövegből a 327. oldalon sajtóhiba folytán ép a rendi szó maradt ki, l. a hibaigazítást a 413 oldalon.